

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

**PŘEJATÁ SLOVA VE SLOVNÍ ZÁSOBĚ
JINDŘICHA HÝZRLA Z CHODŮ**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Knihovna JU - PF

3 1 1 5 1 7 2 3 0 4

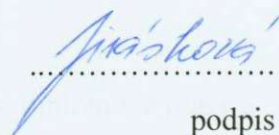
ČESKÉ BUDĚJOVICE 2006

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autorka diplomové práce : Marcela Jirásková

Datum odevzdání: 28.4.2006

Prohlašuji, že diplomovou práci na téma Přejatá slova ve slovní zásobě Jindřicha Hýzrla z Chodů jsem zpracovala samostatně podle svého nejlepšího svědomí a veškerou použitou literaturu jsem uvedla v příložené bibliografii.

.....
podpis

V Českých Budějovicích 28. dubna 2006

ANOTACE

PŘEJATÁ SLOVA VE SLOVNÍ PASOBU JINDŘICHA HYZŘEL LEKHOVA

Tématem diplomové práce jsou slova převzatá z jiných jazyků do češtiny v předložené slovní zásobě. Zahrnuje slovní zásobu předloženou v slovníku J. H. Lechova, který je věnován především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století.

Slovník je rozdělen na dvě části: slovník přejatých slov a slovník slova z jiných jazyků. První část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. Druhá část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. První část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. Druhá část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století.

První část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. Druhá část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. První část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. Druhá část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století.

První část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. Druhá část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. První část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století. Druhá část je věnována především slovnímu pokrokování v češtině v období 19. a 20. století.

Děkuji paní Doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení této diplomové práce a za cenné rady.

ANOTACE

PŘEJATÁ SLOVA VE SLOVNÍ ZÁSOBĚ JINDŘICHA HÝZRLA Z CHODŮ

Téma mé diplomové práce spadá do oboru historické lexikologie. Práce pojednává o přejatých slovech a jejich zařazení do slovní zásoby přelomu 16. a 17. století. Pramenem je edice české verze memoáru Jindřicha Hýzrla z Chodů.

Shromážděné přejímky jsou roztříděny z hlediska věcného tématu, ke kterému se vztahují, dále z hlediska formálního jsem je rozdělila podle způsobu adaptace do českého jazyka v rovině hláskoslovné a morfologické. Vedle hlediska věcného a formálního také sleduji původ přejatých slov, kromě německých přejímek obsahuje spis přejímky z jiných jazyků, jako jsou např. francouzština, latina, španělština aj.

Zdrojem materiálu bylo dílo Jindřicha Hýzrla z Chodů, k lexikografickému vysvětlení přejatých slov sloužily např. slovníky: *Etymologický slovník jazyka českého* (V. Machek, 1971), *Slovník staročeský* (J. Gebauer 1970), *Stručný raně novohornoněmecký glosář* (H. Boková, L. Spáčilová 2003), *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch* (S. Newerkla 2004) aj.

Cílem diplomové práce je nejen zhodnocení slovní zásoby českého šlechtice na přelomu 16. a 17. století a jeho přispění k rozšíření slovní zásoby doby střední, ale i přiblížení celkového způsobu života, ať už jde o cestování nebo válečný entusiasmus.

ANNOTATION

LOANWORDS IN THE VOCABULARY OF JINDŘICH HÝZRL OF CHODY

The theme of my dissertation belongs to the field of historical lexicology. My work deals with loanwords and their implication into the vocabulary of the end of the 16th and the beginning of the 17th century. As a source I used the edition of a Czech version of the memoirs of Jindřich Hýzrl of Chody.

I classified the collected loanwords according to the subjects they refer to. Concerning the form I classified them according to the way they had been adapted into the Czech language in terms of phonology and morphology. In addition to these I also follow the origins of the loanwords. Apart from German acceptances the document contains loanwords from other languages such as French, Latin, Spanish and others.

I used the work of Jindřich Hýzrl of Chody as the basis and for lexicographic explanations of the words I used for example the following dictionaries: *Etymologický slovník jazyka českého* (V. Machek, 1971), *Slovník staročeský* (J. Gebauer 1970), *Stručný raně novohornoněmecký glosář* (H. Boková, L. Spáčilová 2003), *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch* (S. Newerkla 2004) and others.

The goal of my dissertation is not only to evaluate the vocabulary of a Czech nobleman at the turn of the 17th century and to contribute so to augmentation of the vocabulary of the medium period but also to enlighten then lifestyle referring to both travelling and war enthusiasm.

OBSAH

Úvod	8
Jindřich Hýzrl z Chodů.....	11
Cestování v 16. a 17. století.....	13
Cestopisná literatura	15
Krýksmanské služby.....	19
Společenský vývoj v 16. století. Humanismus.....	21
Jazykový vývoj a vzdělání.....	22
Rozvoj knihtisku.....	24
Pravopis 16.st	25
Vliv latiny na humanistickou češtinu	26
Slovní zásoba za doby humanismu.....	27
Hláskosloví a tvarosloví 16.st.....	29
Skloňování cizích slov	31
Dílo J.M. Hýzrla z Chodů.....	33
Rozbor přejatých slov	37
1.Německá přejatá slova.....	37
1.1. Substantiva	37
1.2. Adjektiva	43
1.3. Slovesa.....	44
1.4.Klasifikace přejímek podle stáří.....	46
1.5.Příznakové hláskové změny	48
1.6. Závěr	51
2.Latinská přejatá slova	54
2.1. Substantiva	54
2.2. Adjektiva	56
2.3. Slovesa.....	56
2.4. Závěr.....	56
3. Přejímky z jiných jazyků	59
3.1. Přejímky z francouzštiny	59
3.2. Přejímky z italštiny	59
3.3. Přejímky z angličtiny	60

3.4. Přejímky z turečtiny	60
3.5. Přejímky ze španělštiny	60
3.6. Přejímky z ruštiny	60
3.7. Přejímky z irštiny	60
3.8. Přejímky z perštiny	60
3.9. Složené přejímky	60
3.10. Závěr	61
4. Místní jména	62
Závěr	66
Přílohy	71
Seznam citátů	72
Seznam zkratk	74
Slovník	76
Seznam obrazových příloh	85
- J.M. Hýzrle z Chodů	85
- Hry na náměstí Meerbruggen v Antverpách	86
- Vpád Pasovských na Malou stranu v r. 1611	87
- Boj o Křemži	88
- Zástupci českých stavů vítají Matyáše před Prahou v r. 1611	89
- Loď, na níž se Hýzrle plavil z Dieppe do Doveru	90
Seznam použité literatury	91

ÚVOD

Téma diplomové práce jsem si zvolila proto, že se problematikou přejatých slov v dílech české literatury a speciálně v díle Jindřicha Hýzrla z Chodů zabývá jen velice málo publikací. Existuje několik autorů, kteří se věnují Hýzrlově osobnosti, jeho životu nebo dílu, např: V. Bůžek, *Rytíři renesančních Čech*, 1995, V. Florian, *Jindřich Hýzrle z Chodů*, 1911-12, M. Sobotková, *Specifické znaky memoárů Jindřicha Hýzrla z Chodů*, 1996, M. Janečková, *Cizí výpůjčky ve slovní zásobě Jindřicha Hýzrla z Chodů*, 2005 a L. Petráňová, *Příběhy z dob mušketýrů*, 1979. Ve své diplomové práci jsem pojala toto téma jako celek a šlo mi nejen o přiblížení osobnosti Jindřicha Hýzrla z Chodů, ale i o zachycení jeho celkového způsobu života, ať už jde o cestování nebo válečný entusiasmus, a dále o zhodnocení slovní zásoby českého šlechtice na přelomu 16. a 17. století a o přispění k rozšíření slovní zásoby doby střední.

Téma diplomové práce spadá do oboru historické lexikologie. Práce pojednává o přejatých slovech a jejich zařazování do slovní zásoby na přelomu 16. a 17. století. Pramenem pro excerpci materiálu je edice české verze memoáru Jindřicha Hýzrla z Chodů.

Humanističtí autoři dokázali využít veškeré slovní zásoby, domácí i cizí, užívají obrazná pojmenování, hromadí slova se stejným významem, opakují předpony, základy slov, užívají frazémy, citáty, pořekadla atd. U Jindřicha Hýzrla z Chodů je slovní zásoba navíc bohatě doplněna cizími vlastními jmény, která jsou uvedena v cizí podobě zčásti odrážející výslovnost, některá z nich jsou i zkomolená. (*Canterbury – Gantrbery, Dintzelbach – Tunzlbach, Dürnkrot – Dýrnkrot, Farnham – Farman, Freimuth – Frajmut, Hampton Court – Hambdenkurt, Champagne – Šampanie, Kingston – Kinykstum, Sittingbourne – Setiborn*) Dále se v díle také vyskytuje velký počet vlastních jmen osob, antroponym (*Arnošt Rakouský, Beck z Heilbronnu, Johann z Dietrichsštejna, František Vratislav z Fürstenberka, Karel Štýrský* aj.).

V teoretické části diplomové práce se zmiňuji o autorově osobnosti, jeho osobním životě i profesní kariéře. Zajímavosti o cestování během 16. a 17. století a o cestopisné literatuře té doby líčí další dvě kapitoly. O „kryksmanských“ službách a válečné situaci v 16. století i o společenském vývoji v období humanismu pak pojednávají další kapitoly. V části týkající se jazykového vývoje se zabývám vývojem jazyka, vzděláním a rozvojem knihtisku, což samozřejmě souvisí s celkovým rozvojem kulturní, ekonomické a politické situace na našem území. Dále podrobně uvádím vývoj pravopisu v 16. století,

charakteristické rysy slovní zásoby za doby humanismu a působení vlivů latiny na humanistickou češtinu. Na závěr teoretické části zařazuji přehled hláskoslovných a tvaroslovných jevů 16. století a způsoby skloňování cizích slov.

V praktické části podrobně zkoumám a rozebírám dílo Jindřicha Hýzrla z Chodů a především přejatá slova v jeho slovní zásobě. Na úvod této praktické části porovnávám obě verze Hýzrlova rukopisu, českou a německou, zmiňuji se o rozdílech obou verzí, které vězí především ve výškovém formátu, v době vzniku, v tematice a ve způsobu ilustrování rukopisu. Obě rukopisné verze v podstatě sledují odlišné cíle. K lexikografickému vysvětlení přejatých slov v české verzi sloužily např. slovníky: *Etymologický slovník jazyka českého* V. Machka, 1971, *Slovník staročeský* J. Gebauera, 1970, *Stručný raně novohornoněmecký glosář* H. Bokové a L. Spáčilové, 2003, *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch* S. Newerkly, 2004 aj.

Přejímky jsou roztříděny nejprve podle původu na německé, latinské a přejímky z jiných jazyků, jako z francouzštiny, italštiny, španělštiny aj. Dvě nejpočetnější skupiny německých a latinských přejatých slov dále dělím z morfologického hlediska podle slovních druhů, uvádím charakteristické tvary, všímám si jejich zakončení atd. Z hlediska věcného tématu pak třídím německá substantiva a slovesa do tří tematických celků – život a zábava šlechty, cestování a válečnictví. Z hlediska formálního rozebírám přejímky podle způsobu adaptace do českého jazyka v rovině hláskoslovné, uvádím typické příznakové hláskové a nářeční rysy. Nakonec třídím německé přejímky podle stáří: na středohornoněmecké, raně novohornoněmecké, přejímky z horskoněmeckých nářečí, přejatá slova z nové horní němčiny a výpůjčky, které jsou přejaté spíše z jiných jazyků než z němčiny. Na závěr ještě podrobně rozebírám místní jména, a to z několika aspektů.

Přejatá slova byla v dobové slovní zásobě 16./17. století hojně užívaná a patřila k aktivní slovní zásobě. Dnes bychom mohli většinu přejatých slov zařadit k pasivní slovní zásobě nebo ke zcela neznámé – archaické, cizí. Některé přejímky se ale naopak začlenily do systému českého jazyka natolik, že je ani za cizí nepovažujeme, např. *armáda, kord, informace, kavalír, kříž, mistr, rytíř* aj. Velké obtíže často činí zjištění původní podoby přejatého slova, jazyka, ze kterého bylo přejato, určení stáří a významu přejímky v důsledku zkomolení původního slova. Proto je velice náročné rozpoznat původní znění přejímek. Některá slova jsem dohledala jen pomocí rozložení slov, složeniny jsou typické právě pro německý jazyk, v českých etymologických slovnících se příliš často nevyskytují. Je možné, že se mi v některých případech nepodařilo adekvátně vystihnout původ a

význam slova. U některých přejímek jsem bohužel nedohledala význam ani původ v žádném slovníku, tato přejatá slova v diplomové práci neuvádím.

Do přílohy diplomové práce zařazuji seznam citátových pojmenování, přísloví, zpěvů ve verších a převyprávění pověsti o myši věži, které Hýzrla také do své české verze začlenil. Dále sem připojuji i podobiznu Jindřicha Hýzrla z Chodů a ukázkou výzdoby německé verze memoáru.

Pro celkový přehled přejatých slov slouží abecední slovník přejímek a seznam zkratek. Práci uzavírá seznam použité literatury.

Tématice přejatých slov v jiných dílech starší české literatury by se mohly věnovat další diplomové práce, domnívám se, že toto období není zcela prozkoumáno. Chybí také reprezentativní slovník doby střední. Výsledků výzkumu lze využít i v pedagogické činnosti při výuce českého a německého jazyka. Tato diplomová práce ukazuje, jak na sebe jazyky působily, vzájemně se ovlivňovaly a doplňovaly, jak kosmopolitní život naší šlechty často přispíval k obohacování slovní zásoby v nejrůznějších oblastech.

JINDŘICH HÝZRLÉ Z CHODŮ

Jindřich Michal Hýzrle z Chodů (1575 – 1665) pocházel ze šlechtického rodu Vladyků z Chodů. V 16. století přesídlila jeho rodina z Loketska do Povltaví. Hýzrlovi rodiče již však nevlastnili žádný majetek a žili měšťanským způsobem života. Z toho důvodu také J.M. Hýzrle z Chodů nedostal příležitost k obsáhlejšímu vzdělání a náležité výchově. Díky podnikavosti, kterou zdědil po svém otci, získal po smrti strýce rodové sídlo, které kvůli nezájmu o hospodaření a neschopnosti sžít se s vesnickým způsobem života opět ztratil.

V deseti letech vstoupil J.M. Hýzrle z Chodů do panské služby jako páže a na dvoře arcivévody Arnošta Rakouského se mu dostalo patřičného vzdělání. Učil se zde dvorskou etiketu, tanec, jezdit na koni a šermovat, k dalšímu vzdělání každého kavalíra té doby patřila také výuka románským jazykům. Kromě češtiny a němčiny ovládal Hýzrle také částečně i latinu, francouzštinu, španělštinu, italštinu, maďarštinu a polštinu. Později doprovázel J.M. Hýzrle z Chodů svého pána Arnošta Rakouského do Bruselu a to poznamenalo jeho charakter na celý život. Dění na bruselském dvoře v něm probudilo touhu a ctižádost, k jejichž splnění postrádal věhlasný rod a majetek. Jedinou možností, jak se dalo tehdy rychle nabýt bohatství a slávy, byla cesta do války. Hlavní hrozbou té doby byl konflikt s Turky. J.M. Hýzrlovi bylo 18 let, když vypukla čtrnáctiletá válka. Svůj názor na ni a na nepřítel si vytvořil prostřednictvím válečné propagandy císařského dvora. Válka, z níž pochází velká část barvitých Hýzrlových dobrodružství, se však neobracela v císařův prospěch.

Společné poslání svedlo dohromady rytmistra J.M. Hýzrla s hejtmanem Albrechtem z Valdštejna, který měl podobný osud jako Hýzrle. Oba začínali jako chudí důstojníci čekatelé, utíkali od venkovské nudy do bitevního pole, byli hnáni ctižádostí a touhou po rychlém zbohatnutí a slávě. Zatímco Hýzrle skončil svou kariéru jako plukovník, bezohlednější Albrecht se stal především díky pomoci svých vlivných strýců známou evropskou osobností.

Po válce se Hýzrle vrátil k manželce a dětem, ale touha po dobrodružství a jeho neklidný temperament ho opět vylákaly z klidného venkovského prostředí na velkou cestu po západní Evropě.

Ve 20. letech 17. století byly Čechy zburcovány mocenskými zápasy, které vyvolaly u mnoha kavalírů touhu po dobrodružství, úspěchu, slávě a zbohatnutí. Z toho

důvodu se také vrátil J.M. Hýzrle z Chodů do Prahy. Hned poté byl najat českými stavy jako rytmistr k velení nad třemi sty rejtarů zemské hotovosti, kterou svolal Rudolf II. proti svému bratrovi Matyášovi. V roce 1610 ho císařův synovec, pasovský biskup Leopold, jmenoval svým komorníkem. Ale právě v této době se schylovalo ke konfliktu mezi českými stavy a Pasovskými. Za to, že Hýzrle sloužil dvěma protichůdným stranám, byl českými stavy nařčen ze zrady a potrestán dvouměsíčním vězením a trvalou nedůvěrou. Na druhou stranu byl ale Hýzrle od panovníka odškodněn a povýšen do stavu svobodných pánů Svaté říše římské.

Kvůli častým cestám a nákladným pobytům na dvorech Leopolda a Karla Burgavského prohospodařil Hýzrle už druhé jmění, a proto musel roku 1618 kvůli tíživé finanční situaci prodat statek Zálezly. Aby rodina neztratila střechu nad hlavou, přestěhoval ji Hýzrle na počátku stavovského povstání do Švábska, kde byl v té době zaměstnán. Za třicetileté války stál po boku císaře Ferdinanda ve Vídni. Tato léta by se dala považovat za nejúspěšnější období jeho života, dostal se z tíživé finanční situace, nabyl jak statky, tak i slávu. Zážitky z této doby popisuje také ve svém díle, které nemá v literatuře své doby konkurenci.

Hýzrle pocházel z utrakvistické rodiny, jako zastánce katolictví se projevil až při násilné rekatolizační politice, která svým propagátorům slibovala kariéru a zbohatnutí. Za pomoci jezuitů obrátil Hýzrle na katolickou víru během dvou let obyvatele Prácheňského kraje, kde žil po roce 1623. Z prostředků, které jako většina císařských důstojníků ukořistil z války, zde nakoupil statky a usadil se i se svou rodinou opět v Čechách. Kvůli svému rozhazovačnému způsobu života přišel zanedlouho opět do finančních nesnází.

Jeho válečné a rekatolizační zásluhy odměnil Ferdinand II. v roce 1629 a povýšil ho do panského stavu Království českého. Na společenském vzestupu J.M. Hýzrla z Chodů se značně podílely i jeho sňatky, po dceři rytmistra Šanovce si vzal ze známějšího a váženějšího rodu Vratislavovnu z Mítovic a ve svých téměř sedmdesáti letech se přiznil do starého slezského šlechtického rodu Donínů.

J.M. Hýzrle z Chodů zemřel 18.4. 1665. Vzhledem k jeho dobrodružnému životu bylo stáří 91 let na tehdejší dobu úctyhodným věkem.

CESTOVÁNÍ V 16. A 17. STOLETÍ

Cestování bylo v 16. a 17. století módou a většinou výsadou majetných. Bylo vlastně poslední fází výchovy a vzdělání mladého šlechtice nebo měšťana. Například Jan Amos Komenský chápe cestování jako proces výchovy, který by měl vést k všenápravě a lepšímu stavu společnosti. Ve středověku se vydávali na cestu ale také učitelé a žáci a dále i lidé, kteří měli kočovné zaměstnání. Tzn. lidé, kterých bylo zapotřebí jen dočasně na jednom místě, např. řemeslníci, tovaryši, vojáci, zemědělci, diplomati, obchodníci, mniši a tzv. peregrýnové, kteří byli předchůdci masové turistiky. Na cesty se tedy vydávali lidé, kteří cestovat chtěli nebo museli. Cestovalo se nejrůznějšími směry, různými způsoby a různě dlouhou dobu.

Bylo zvykem, že šlechtici reprezentovali svůj rod a podle urozenosti a finanční situace si vybírali také doprovod, například kromě služebnictva s nimi cestovali i vychovatelé. Vychovatelé a průvodci byli většinou mladí studenti, kteří měli takto jedinou možnost dostat se do světa. Chudší měšťané pak putovali buď na koních se svými přáteli, nebo pěšky. Úroveň cestování dále pak závisela na tom, jestli byl cestovatel pověřen nějakým úkolem, například předáním doporučených dopisů, v tom případě si pak najal soukromý vůz nebo posla, který mu zajišťoval bezpečnou cestu.

Z domova se mladí šlechtici nejčastěji vzdalovali kvůli studijní cestě, ale potom se často vzdělávání vůbec nevěnovali, větší význam pro ně naopak mělo získání společenské prestiže, poznání jiných mravů na cizích dvorech a do budoucna vytvoření přátelských známostí a styků. Tímto způsobem cestovali například příslušníci známých rodů, jako Žerotínové, Smiřičtí, Donínové atd. Cestování pro zábavu bylo hlavně výsadou šlechty, které to finanční situace dovolila. Šlechtici proto také sbírali antické mince a vlastnili umělecké sbírky, aby poukázali na svůj urozený původ. Chůť cestovat se ale u některých proměnila až v cestovatelskou vášeň. Cesty byly velice náročné a finančně nákladné, mnozí nejenže rozházeli celé své jmění, ale ještě zanechali svým potomkům dluhy. Při cestách bylo nutno platit cla, mýtné poplatky, poplatky za průvodní listy, kupovat nutné dary a dávat úplatky. Vedle cestovatelů se záměrem studijních cest nebo cestování za zábavou se objevují i tací cestovatelé, kteří nabízejí v cizích zemích zvláštní vědomosti nebo schopnosti, jiní se zase po návratu z ciziny snaží uplatnit doma to, co se ve světě naučili, jako např. H.J.Černín, který se stal budovatelem pražských paláců. Do zámoří byli

také z českých zemí vysílání misionáři, kteří tam prosluli jako lékaři, stavitelé, jazykovědci, ale i jako propagátoři české bižuterie, granátů a skla.

K nejnavštěvovanějším zemím patřila odedávna Itálie, která vábila cestovatele jiným životním stylem, renesančními památkami a vysokou kulturní úrovní. Také v 16. století zůstává Itálie nejvíce navštěvovanou zemí, ale již koncem tohoto století směřují cestovatelé i do jiných evropských zemí, například do Německa, Francie, Švýcarska, Nizozemí, Španělska, Dánska a Anglie.

Pokud srovnáme cestování v 16. a v 17. století, je vidět, že 17. století již překonalo staré představy o světě. Během 17. století navštívili lidé z českých zemí daleké oblasti, kde před tím ještě nikdo od nás nebyl. Výjimkou je cestovatel českého původu Odorik de Pordenone, který se na počátku 14. století dostal do jihovýchodní Asie, ale u nás o jeho úspěších nebyly zmínky. V 16. století se hlavně cestovalo přes Itálii do Palestiny. V 17. století jezdili čeští členové Jednoty bratrské přes Švýcarsko do Francie, Nizozemí a Anglie. Tuto tradici ctily např. Zdeněk Brtnický z Valdštejna, J.A. Komenský a Adam Samuel Hartmann. Ota Nostic a Petr z Říčan putovali druhou cestou, a to přes Německo do Francie.

CESTOPISNÁ LITERATURA

Česká cestopisná literatura byla velice populární mezi 14. a 17. stoletím, protože podávala svědectví o poznání světa, cestování, dobrodružství atd. V této době bylo zvyklostí, že si cestovatelé na své cesty opatřili cestovní deník a pak do něj pořizovali zápisky o své cestě, které jim později sloužily jako podklad pro psaní pamětí nebo cestopisů. Jako předlohu používali také cizí díla, z kterých se dříve běžně čerpal. Do svých cestovních deníků nebo památků si zapisovali kromě toho, co prožili, také filozofické výroky, úvahy, verše, průpovědky, dále sbírali například podpisy známých osobností a text také někdy doplňovali dobovými ilustracemi.

Cestopisy původně nebyly určeny ke zveřejnění, byly to deníky z cest a sloužily svému autorovi jako pomůcky pro zapamatování zážitků. Byly většinou psány vícejazyčně, v jednom jazyce psali tehdy jen lidoví pisatelé. K informování sloužily zprávy o vykonané cestě. Zvláštní skupinu literatury tvořily diplomatické relace, které byly publikovány z politických nebo osobních důvodů s úmyslem vydat je tiskem. Jedním z nejrozšířenějších literárních útvarů v době humanismu byl dopis, tzv. list. Z velké části byl literárně stylizovaný a důležitost sdělení ustupovala do pozadí.

Jako byl rozdílný vývoj doby 16. a 17. století, tak i mezi cestopisy těchto století je vidět značná proměna, například v tom, čeho si všímali a co popisovali cestovatelé na konci 16. století a naopak, co je zaujalo v 17. století. B. Donín oceňuje krásu uměleckých památek, ale nezamýšlí se nad nimi. Mladý Kounic se zajímá spíše o slavnosti a ceremonie, pozornost upoutává už třeba i to, že navštívil palác v Janově, ve kterém předtím bydlel jeho „patron“ kardinál z Dietrichsteina. Naproti tomu Heřman Jakub Černín římské památky a dokonce i římské zříceniny studuje – jeho popis nese stopy četby Du Bellayova díla *O římských starožitnostech* (1558) (Binková, Polišenský 1989, s. 30). Touhou každého šlechtice tenkrát bylo setkat se s panovníkem a prohlédnout si jeho dvůr. Když se ponoříme do literatury 16. a 17. století, můžeme se lehce ocitnout na anglickém dvoře za Alžběty I. i Karla II. nebo na francouzském dvoře Ludvíka XIV. Záznamy jsou dochovány i z cest do Moskvy, Cařihradu a Persie. Během 17. století pokračuje tvorba cestopisů na základě položeném v předchozím období, nadále je patrný zájem českých lidí poznat daleké kraje a jejich obyvatele buď přímo, cestováním, nebo nepřímo, četbou cestopisů. V 18. století se dále pěstuje vícejazyčná cestopisná literatura, latina a později němčina se stávají úředními jazyky. Cestovatelský obzor se stále rozšiřuje, cestovatel Tadeáš Haenke,

zvaný český Humboldt, byl prvním člověkem z českých zemí, který vstoupil na břeh Austrálie a Nového Zélandu.

Mezi nejznámější autory té doby řadíme například Bedřicha z Donína, Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic, Václava Budovce z Budova, Heřmana Černína z Chudenic a další. Zvláště úspěšným publicistou byl Bartoloměj Paprocký z Hlohol/Glogoľ.

Jako první se v závislosti na turecké propagandě objevily všeobecné kosmografie, které pojednávaly o tureckých zemích, např. *Kozmografia česká* od Zikmunda z Púchova. Jako další se vyskytovaly poučné latinské, německé a české cestopisy. Nejrozšířenějším způsobem válečné propagandy byly noviny a letáky, které byly tištěné na dvou i více listech, byly ilustrované a většinou se daly zazpívat na všeobecně známou melodii. Ilustrace ke konkrétnímu obsahu v knize vznikají od roku 1612. Existovaly drobné naučné knihy, dále štambuchy (památníky s malovanými erby apod.), filozofické spisy se zdobnými iniciálami a hvězdářské sborníky (Vacková 1979, s. 388). Ilustrace s výjimečně vyspělou úrovní můžeme najít např. v cestopise Bedřicha z Donína. Poučení nacházíme v historicko-geografických humanistických kronikách, známé jsou např. *Kniehy kronik* od Jana Kariona a *Kronika nová o národu tureckém*, která je dílem Kocínovým a Veleslavínovým. Dále byly také typické nábožensko-politické polemiky proti islámu a důležité místo zaujímaly i memoáry. Memoáry 17. století připravily spolu s autobiograficky laděnými prózami svými formálními postupy podmínky k vývoji tohoto žánru v dalších stoletích. Memoáry mají různý charakter, pro některé je příznačný styl autorské výpovědi, tzn. jednoduchý popis, kde jsou fakta a události doplněny stručným autorským komentářem. Vedle tohoto postupu se také ale projevuje snaha zachovat co nejautentičtěji vlastní prožitky, přičemž jejich prezentace je podřízena epice anekdoty, epizody a příběhu. Zachování autenticity a zároveň zformování vázaného příběhu je v českém prostředí typické pro Jindřicha Hýzrla z Chodů (Sobotková 1996, s.15). Vedle různých literárních žánrů se také vyskytovala celá řada literárních témat.

O univerzity a školy se zajímal např. Zdeněk Brtnický z Valdštejna, naopak Šternberkové se zamýšlejí nad osudem katolíků v zemích, které byly obrácené proti víře, jako např. Nizozemí a Anglie. O cestách po Evropě píše Zdeněk Brtnický z Valdštejna, Jiří Tektander z Jablonného měl příležitost podívat se jako diplomat do Persie a student Daniel Vetter cestoval až na Island. O cestách do západních zemí nás informují např. deník panoše Jaroslava a také zpráva Václava Šaška z Bírкова. Zázitky z třicetileté války a dojmy z plavby po moři se objevují např. u Jana Laeta-Veselského, J.A. Komenského nebo u A.S.

Hartmanna. Moskvu z konce 80. let 17. století zobrazil pražský měšťan Leopold Tanner. O prodeji skla se pak dovídáme z vyprávění obchodníka J.F. Kreybicha. K autorům, kteří psali o imaginárních a fantastických příbězích na cestách patří např. Marco Polo, Kolumbus, Amerigo Vespucci aj. U nás se tomuto typu literatury věnuje např. Václav Šašek z Bírкова a jeho pokračovatelé, Mikuláš Bakalář-Štětina a Zikmund z Púchova. O Jeruzalému psali např. Martin Kabátník nebo Jan Hasištejnský z Lobkovic, o Cařihradu se dovídáme ze zmínek od Václava Budovce z Budova a Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic.

První dochované české cestopisy pocházejí od bakaláře Martina Křivoústého, Martina Kabátníka, Jana Hasištejnského z Lobkovic a Oldřicha Prefáta z Vlkanova. Za doby míru s Turky vznikly české humanistické cestopisy: Mitrovicův cestopis a Budovcův *Antialkoran*. Rozvoj české cestopisné literatury také souvisí s vynálezem knihtisku. V tiskárně Daniela Adama z Veleslavína byla vydána celá řada protiturecky laděných děl, především nové vydání Karionovy kroniky a slavné dílo *Politia historica*.

Uprostřed války napsal své dílo *Příhody* Václav Vratislav z Mitrovic a ve stejném čase se Kryštof Harant z Polžic vydal přímo do Palestiny, která byla pod tureckou nadvládou. Před svou cestou podrobně prostudoval všechna dostupná díla svých předchůdců a s informacemi, které zde našel, pak srovnal své zážitky. Díky tomu vznikl významný humanistický a protiválečně zaměřený cestopis. Jiné prožívání a chápání války zaznamenali měšťanští kronikáři, kteří se soustředili především na místní pohromy v zemi. Popisují osobní prožitky bez vyššího rozhledu o obecném dění, zvláštní znamení, děsivé úkazy a zoufalství z emigrace. Všechny je spojuje odpor k bezpráví. Vedle Mikuláše Dačického a jeho *Paměti* zmíním i Václava Františka Kocmánka, autora pamětí pražských a prostějovských a kroniky holešovské. Mezi další kronikáře té doby také můžeme řadit Václava Nosidla z Geblic, Pavla Urbanida, Ondřeje Sivého, Jana Jiřího Haranta z Polžic a Adama Tesáka. Politickým pamětím se věnoval Vilém Slavata z Chlumu (*Paměti*), politickými spisy se zabývali např. Matyáš z Thurnu nebo Adam Hartmann, kteří svá díla psali proto, aby ospravedlnili své předešlé skutky.

O Jindřichu Hýzrlovi z Chodů bylo psáno velice málo, ale často se jeho jméno objevilo ve spojení s Albrechtem z Valdštejna. Několik dat z Hýzrlova života uveřejnil Jireček v Rukověti I., 241 a v Antologii české literatury II., 333. Českého rukopisu pro rok 1604 použil E. Schebek v pojednání *Wallensteiniana* a F. Dvorský v člancích *Albrecht z Valdštejna* v Časopisu Českého Musea 1885, 129. Podle článků Dvorského se zmiňuje o

Hýzrlovi též A. Denis v díle *Čechy po Bílé hoře*. Malé biografie o J. Hýzrlovi nalezneme např. v Riegrově Slovníku naučném, v Ottově slovníku a dále u F. Teplého, který psal články *Předslavice* do Sborníku historického kroužku Vlasti 1901, které později vydal pod názvem *Farní osada Předslavice na Volyňsku*, Praha, 1906 (Florian 1911-12, s. 2).

KRÝKSMANSKÉ SLUŽBY

16. a 17. století bylo z historického hlediska velmi proměnlivé. V 90. letech 16. století hrozila Uhrám válka s Tureckem, protože bez ohledu na sjednaný mír obnovilo Turecko roku 1593 válku s císařem římským. Turecká expanze trvala již dvě století, během nichž turecká vojska loupila v pohraničních oblastech. První zmínky o Turcích se objevily již v 15. století u českých žoldněrů, kteří se s nimi setkávali při službách v cizích zemích. O Turcích a o svých vojenských zkušenostech se zmiňuje Václav Vlček z Čenova v díle *Ponaučení ku králi Vladislavovi Jagellonskému*. Také poutníci cestující do Palestiny na svatá místa vyličili po návratu své zážitky získané při putování přes Turecko.

S napjatou vojenskou situací v 16. století souvisí samozřejmě také zbrojení armády. V druhé polovině 16. století vstupovali čeští rytíři dobrovolně nejprve do žoldněřského vojska ve službách habsburských císařů a bojovali v Uhrách proti Turkům. V letech 1566 – 1594, během dvou největších protiosmanských tažení, přecházeli rytíři a čeští šlechtici do vojenských služeb své země, tzn. tam, kde vlastnili nemovitý majetek. Tam pak byli povinni zúčastnit se s ostatními vojenského tažení, které bylo organizováno podle stavovského a majetkového principu. Tito zkušení rytíři tímto vnášeli do zemského vojska, v kterém se ještě vyskytovaly prvky středověké vojenské služby, organizační, technické a taktické principy tehdejšího vojenství.

Struktura tehdejší žoldněřské armády je z historického hlediska velmi zajímavá a velice odlišná od současné: dělila se na pěchotu, jezdeckto a dělostřelectvo. Základní jednotka pěchoty se jmenovala praporec, bylo zde kolem 300 – 400 mužů. Praporec se dále dělil na několik praporů. Koncem 16. století se organizační strukturou pěchoty stal pluk, pod který spadalo 10 praporců. V pěším pluku bylo nastoupeno cca 3000 vyzbrojených vojáků a velel jim plukovník, tzv. obrist. Praporcům veleli hejtmani a praporům fendrychové. Součástí pluku byl štáb, k němuž patřili písař, kaplan, profous, kat, felčar nebo lékař, proviantmistr, vozmistr a hurrenweibl (Bůžek 1995, s. 70). Tzv. hurrenweibl měl za úkol starat se o udržování pořádku mezi ženami, které pluk ve válce doprovázely. Nad strážemi a službou držel v pěším pluku dozor tzv. obristwachtmistr (Bůžek 1995, tamtéž). Základní jednotkou jezdeckého pluku byly korouhve, v čele stáli plukovníci a vojáci jim podřízení se nazývali rytmistři. Za pluk dělostřelectva byl zodpovědný polní zbrojmistr, ale každému dělu zvlášť velel odborně vycvičený pichsenmistr (Bůžek 1995, tamtéž).

K běžné výzbroji pěšáků a jezdců náležely „korduláče“ (Bůžek 1995, s. 70), neboli meče, které měly delší přímou čepel. U opasku měli vojáci dále zavěšené dýky, tesáky, kordy nebo rapíry. Pěšáci byli také vyzbrojeni halapartnou nebo kopím a jezdci používali k boji dlouhé kopí nebo meč. V druhé polovině 16. století se začaly ve výzbroji vojska objevovat ručnice. K obraně těla sloužilo brnění a přilbice.

Nižší šlechtici hledali v žoldnéřské armádě únik a východisko ze špatné finanční situace, často utíkali k vojsku právě kvůli chudobě nebo špatným rodinným poměrům. Pro mladé rytíře bylo válčení řemeslem a zdrojem obživy i bohatství, v lepším případě budovali kariéru u císařského dvora nebo v zemské správě a dosáhli povýšení do panského stavu. Rytíři se ucházeli o lepší důstojnická místa jako plukovníci a rytmistři jízdy, nebo velitelé praporců a praporů pěchoty, nakonec nebyla k zahzení ani velitelská místa u zákopnických pluků.

Vojenskou kariéru si v té době zvolil také Jindřich Michal Hýzrle z Chodů. Od ostatních se ale lišil tím, že své zkušenosti a zážitky z bitev a cest podrobně vylíčil ve svých česky a německy psaných pamětech, které dal navíc obohatit na tu dobu dosti nákladnými ilustracemi.

SPOLEČENSKÝ VÝVOJ V 16. STOLETÍ – HUMANISMUS

Po potlačení husitského hnutí se u nás jako jinde v Evropě šířil z Itálie nový umělecký směr, který se označuje jako humanismus nebo renesance a vládl do počátku 17. století. Tento nový směr souvisel s obecným sociálním vývojem v Evropě, především s rozvojem měst, hospodářským a politickým rozvojem. Na rozdíl od předchozího období, kde byl zdůrazňován posmrtný život, byla zde kladena důležitost na prožívání reality a pozemského života. Tak se v 13. – 14. století znovu obrodil starověk s antickým ideálem krásy, smyslem pro umění a život. Díky němu se rozvíjelo studium antiky, došlo k rozvoji národních literatur, byly znovu objevovány a interpretovány rukopisy řeckých a římských básníků a filosofů a rostl počet inteligence.

Na naše území začal pronikat humanismus již za Karla IV. ve 14. století, proto se někdy první fáze humanismu u nás nazývá Karlovským humanismem. Další rozvoj byl ovšem zastaven husitskou revolucí. Až ve 2. pol. 15. století se u nás opět objevily humanistické názory a vlivy, a tím začala druhá vlna humanismu, která měla převážně charakter učenecký a vědecký. Oživovala řecko-římskou kulturu a v dílech ideál antické klasické formy. Humanismus měl mezinárodní charakter, autoři čerpali z cizích děl, psali většinou latinsky a pohrdali národním jazykem a prostým lidem, jako např. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Zastánci humanismu se postupně odpoutávali od latiny středověké, začali psát klasickou latinou a uměle ji podle zásad tehdejší doby dotvářeli.

Proti latinskému humanismu se ale zvedl odpor autorů, kteří hájili český jazyk a kteří se zasloužili o jeho vývoj. Autoři žádali obohacení jazyka z lexikální stránky, tvoření synonym, aby bylo možno vystihnout významové a myšlenkové rozdíly a jeho rytmickou propracovanost. Chtěli ho neustále obohacovat různými způsoby, jako např. přijímáním cizích slov a syntaktických konstrukcí. Mezi tyto autory patří např. Václav Písecký, Řehoř Hrubý z Jelení, Viktorin Kornel ze Všehrd a Jan Blahoslav.

JAZYKOVÝ VÝVOJ - VZDĚLÁNÍ

Vývoj spisovného českého jazyka souvisel s vývojem a stavem tehdejší společnosti, dále s požadavky, které na jazyk byly kladeny, a formoval se za jistých společenských podmínek. Spisovná čeština vznikla na základě středočeského nářečí, protože střední Čechy byly politickým a hospodářským centrem českého státu a nejvýznamnějším centrem kultury. Spisovný jazyk se postupně odtrhl od nářečního základu a vyvíjel se samostatně. Začal tak plnit funkci národně reprezentativní a mít hlavní úlohu ve veřejném životě, školství, literatuře i v mluvené podobě spisovné češtiny. Čeština také pronikala stále více do sfér, které předtím byly zastoupeny cizími jazyky, jako např. latinou nebo němčinou.

Při vývoji spisovného jazyka hrála velkou roli lingvistická činnost, která přebrala jazykovědnou práci církevních škol a skriptorií. Na počátku 14. století se např. zabývala sprežkovým pravopisem. Od počátku 15. století jsou na jazyk kladeny nové požadavky, dochází k laicizaci jazyka a k jeho rozšíření mezi široké vrstvy obyvatelstva. Proces laicizace vzdělávání měl mimo jiné velký význam pro vznik literatury psané v národním jazyce. S tím také souvisí přiblížení psané formy formě mluvené, oproštění jazyka od archaismů a usnadnění jak formy psané, tak i mluvené. K demokratickým tendencím lze přičíst právě Husův návrh na reformu českého pravopisu, který se ale bohužel kvůli konzervativnosti písařského úzu neujal.

Základní vzdělání se rozšířilo nejdříve ve větších a menších městech a později pronikalo i na vesnici, neboť přímo souviselo se státní administrativou, hospodářstvím a ekonomikou ve státě a stalo se nutným při styku s úřady. Vzdělání bylo potřebné především ve střediscích řemeslné výroby a obchodu, a to především v královských a poddanských městech, nebo při řízení chodu statků feudálních majitelů půdy a ve správě jejich panství.

Pro vzdělání a vývoj jazyka je důležitý především rozvoj školství. Školství záviselo v té době na stupni vyspělosti ekonomického rozvoje, to znamená, že byl nestejně velký počet škol, jejich úroveň různá a také stupeň vzdělanosti v jednotlivých oblastech se lišil. Původně umožňovala vzdělání pouze církev, ale ta nebyla schopna rostoucí potřebu vzdělání obsáhnout, proto se začala rozvíjet školská soustava. V průběhu 15. a 16. století byla postupně také propracována organizační stránka školské soustavy a řídicím orgánem se stala pražská univerzita. Univerzita měla právo rozhodovat o učitelských místech, byla zodpovědná za obsahovou stránku a organizaci vyučování, v druhé polovině 16. století

díky tomu vznikly první učební řady a osnovy. Zájem o vzdělání a jeho potřeba byly ovšem velké, a proto kromě státních škol vznikaly i školy soukromé, např. výchovně vzdělávací centra Jednoty bratrské. Nejlepší prací o školství a o úloze vzdělání v tehdejší společnosti je dodnes spis Z. Wintra *Život a učení* (Porák 1979, s. 12).

ROZVOJ KNIHTISKU

Na ekonomické a kulturní situaci v jednotlivých oblastech naší země byl závislý i rozvoj knihtisku. První tiskárny u nás začaly vznikat v 70. letech 15. století a prvním střediskem bylo město Plzeň, kde vyšla brzy po roce 1468 první česky tištěná kniha. Knihotisk se šířil ze západu, z toho důvodu byla zřejmě umístěna první tiskárna právě do Plzně. Dalším tiskařským střediskem byla Praha, kde pracovalo do roku 1620 celkem 83 tiskařů. K dalším významným střediskům patřila Litomyšl a střediska Jednoty bratrské, jako např. Mladá Boleslav, Náměšť, Ivančice a Kralice. Další méně významné tiskárny, některé jen na určitou dobu, vznikly v Kutné Hoře, v Litoměřicích, Prachaticích, v Táboře a v Kouřimi. Na Moravě vznikly dále na konci 15. století tiskárny v Brně a v Olomouci, ale mezi moravskými prvotisky nebyl žádný český výtisk. Česky se tisklo až od 30. let 16. století, na počátku století vycházely české knihy v zahraničí, např. v Benátkách nebo v Norimberku.

Knihotisk také mnohonásobně zvýšil produktivitu práce při výrobě knih. Písař pracoval na opisu rozsáhlejší knihy, např. Bible, cca. dva roky a v tiskárně dokázal vyrobit tiskař s několika pomocníky za stejnou dobu stovky nebo tisíce knih. Tímto knihtiskem přesáhl svým významem písařskou produkci a kniha se obecně stala dostupnější a levnější. K nejvydávanějším knihám té doby patřila Bible a vydání Starého nebo Nového zákona. Od 30. let 16. století se začaly také vydávat různé typy učebnic a mluvnic, mezi oblíbené patřila tzv. *Náměšťská mluvnice* autorů Optáta, Gzela a Filomatesa, k dalším dvěma důležitým mluvnicím patří *Deklarací na gramatiku českou* od Jana Blahoslava a *Grammaticae bohemicae libri duo* od Nudožerského.

Tím, jak se rozšiřuje psané slovo, dochází k další fázi demokratizace spisovného jazyka. Kromě mluvené se také knižní podoba spisovného jazyka zbavuje archaismů, např. jednoduchých minulých časů a duálových tvarů, k dalším demokratickým tendencím patří mimo jiné i úsilí o co největší srozumitelnost, jednotnost spisovné podoby a jednotu pravopisu. V 1. polovině 16. století se o to zasloužil i unifikační proces při odstraňování různých územních variant. Knihotisk měl velký vliv na ustálení a jednotnost spisovného jazyka vůbec, nejen pravopisné podoby, což umožnilo jeho aktivní i pasivní užívání a rozšířilo okruh spisovatelů i čtenářů do prostředí měšťanského, kulturně sblížil stav měšťanský se stavem panským. Knihotisk se mimo jiné stal i určujícím činitelem spisovného psaného úzu, např. Beneš Optát se řídil ve svém pravopisu požadavky tiskařů.

PRAVOPIS 16. STOLETÍ

Pomocí knihtisku a působením mluvnic se tedy pravopis v 16. století do značné míry sjednotil. Nový bratrský pravopis vychází ze starších variant pravopisu, jako např. pravopisu spřežkového a především diakritického, který je mu základem. Tento bratrský pravopis trval až do počátku národního obrození. V odborné literatuře se zpravidla uvádějí tyto zásady bratrského pravopisu:

Pro jeden konsonant existovalo více variant, především v rukopisech:

- *č* se píše jako *č*, *c*, nebo *cz*
- *ř* se vyskytuje jako *ř* nebo *rz*
- *š* je označováno jako dvojité dlouhé *ff*
- *g* se podle středověké latiny četlo jako souhláska *j*
- *j* se označovalo tedy jako *g*, nebo *y*
- pokud se *g* četlo jako *g*, vyskytoval se nad ním háček (*g̃*)
- po souhláskách *c*, *z*, *s/f* se vždy psalo *y* a také se tvrdě vyslovovalo
- spojka *i* měla podobu *y*
- délka samohlásek se označovala čárkou, jen dlouhé *i* se značilo písmenem *j*
- měkkost souhlásek *d',t',ň* před samohláskou *e* se označovala háčkem nad *e* (*ě*) jako dnes
- používalo se dvojí *l*, takzvané prosté *l* a *l* s bříškem
- slabiky *di,ti,ni* se psaly a četly jako dnes
- souhláska *v* se často značila *dvojítm w*
- *dvojhlaska ou* se psala jako *au*, ale už od počátku století se vyslovovala jako dnes

VLIVY LATINY NA HUMANISTICKOU ČEŠTINU

Vlivy latinského jazyka a latinských děl se projevovaly v humanistické češtině po celou dobu jejího trvání. Především v psaném jazyce se vyskytovala tendence k složitě větě stavbě, která byla přesně dělena na předvěti a závěti. Se složitou větou stavbou souvisí i ostatní prvky. Např. v těchto větých konstrukcích nacházíme velký počet vztažných vět a tím bývá pořádek vět v takovémto souvětí velmi složitý. Tímto se mění i větěná melodie a dostává slavnostnější charakter, jako je např. ve stylu řečnickém, který má vyrovnané gradace a kadence. Vlivem latiny se také rozmáhalo užívání pasivních konstrukcí. Dále nepřibývají nové syntaktické prostředky, ale ustalují se ty starší, jako se např. ustaluje význam některých spojek. Jiná záliba té doby tkví v tom, že se posouvá sloveso na konec věty. Důležitý je rozvoj a nárůst participiálních vazeb, jsou to vazby polovětné a pomáhají spojit souvětí v jeden celek, v kterém velmi záleželo na vystihnutí větěných vztahů a závislostí a na intonačním a obsahovém vyvrcholení. Humanistická čeština byla z toho důvodu podle dnešní klasifikace podobná odbornému stylu. Zjevů češtině do té doby cizích sem pronikal z latiny tzv. nominativ a akuzativ s infinitivem.

SLOVNÍ ZÁSoba ZA DOBY HUMANISMU

Za tohoto období vzrůstala slovní zásoba dvěma důležitými způsoby, a to pomocí výpůjček z cizích jazyků a tvořením nových slov z kořenů slov českých. Při tvoření nových slov byl upevňován způsob tvoření adjektiv sufixem *-itý*, např. *důležitý*. Tento způsob obohacování slovní zásoby především prosazovali autoři, kteří při tom vycházeli z estetických názorů na jazyk a kladli požadavek jeho obecné srozumitelnosti, zatímco teoretikové zaujíмали stanovisko k obohacování českého jazyka především slovními výpůjčkami, hlavně latinskými, řeckými, německými a románskými.

V 16. století pronikalo do spisovného jazyka nejvíce slov latinských, a to zřejmě z toho důvodu, že čeština nebyla schopná vystihnout přesné odborné významy. Latinských slov se nejvíce užívalo v těchto oborech: ve škole (*regula, forma, figura*), v lékařství (*puls, pilule, exponovati*) a v právnictví (*proces, relací*). Podle latiny byla utvořena i některá slova z počeštěných nebo českých základů, jako např. *korunovací*. Koncem 16. a hlavně v století 17. pronikala do české řeči také slova románská, i když zpočátku měla povahu slov citátových. Vyskytovala se např. v popisu námořních cest, jako italské výpůjčky *nave, patron, port, temon a marynár*. V době zbrojení Habsburků začala do češtiny pronikat francouzská a španělská terminologie, např. *armáda, kapitán, kvartýr, oficír, soldát* atd. Velký význam pro český jazyk měly také výpůjčky z němčiny. Mnohé z nich přejala čeština již ve 14. století, kdy byla frekventovaná slovní zásoba z oblasti rytířské a správní a slova pronikala přímo do spisovného jazyka, kdežto v 16. století se ujala slova nejdříve v mluvené řeči a později pak některá přecházela do jazyka spisovného. Týká se to například terminologie řemeslné, kterou jazykovědci odmítali přijmout do spisovné češtiny, např. *hamrle, hoblíky, verkpaňky* atd.

Humanističtí autoři také bravurně dokázali využít veškeré slovní zásoby, tzn. domácí i cizí. Velmi často užívají obrazná pojmenování, hromadí slova se stejným nebo podobným významem, opakují se slova se stejnou předponou nebo slova, která jsou tvořena od stejných základů. Běžně se užívá frazémů, ustálených úsloví, pořekadel a citátů.

Zájem o slovní zásobu také dokazuje velký počet vzniklých a vydaných slovníků. Po slovnících Klaretových, vydal latinsko-český slovník Jan Vodňanský a po něm Matouš Benešovský. Mnohem důležitější jsou však slovníky z 2. pol. 16. století, které mají latinské nebo německé vzory. Dva slovníky podle německého vzoru napsal např. Tomáš Rešel/Rešelius. Nejdůležitější slovníky pocházejí od Daniela Adama z Veleslavína a měly

formu vyučovacích pomůcek. Veleoslavínových slovníků využíval pro svůj slovník také např. Josef Jungmann. Velmi oblíbené byly mimo jiné i mnohojazyčné slovníky, někdy např. až sedmijazyčné.

HLÁSKOSLOVÍ A TVAROSLOVÍ 16. STOLETÍ

V době 16. století pronikaly do spisovného jazyka nové jevy hláskoslovné a tvaroslovné, které se začaly vyvíjet již v 15. století. V této době pokračovaly a některé byly i dokončovány. Mluvený jazyk v té době daleko více přejímal nové hláskoslovné a tvaroslovné jevy než jazyk spisovný a mluvená podoba se dále oprošťovala od archaických výrazů a jevů.

Typické hláskoslovné jevy:

- na počátku století byla dokončena změna *ó > uo > ú* (psáno *ů*)
- ve stejné době bylo také ukončeno úžení *ie > í*
- psané *au* se vyslovovalo jako *ou*
- přehláska *aj > ej* byla provedena také již na začátku století
- rozšíření protetického *v* na západní části území
- úžení *é > í* do spisovného jazyka proniklo jen uprostřed slova po měkkých souhláskách, do koncovek bylo přejímáno jen zřídka, např. *obilé > obilí, zelé > zelí*, v korespondenci se vyskytuje také u skloňování adjektiv
- změna dlouhého *y > ej* hlavně uprostřed slova, pronikalo i do spisovného jazyka
- dvojí *l* se zachovávalo nedůsledně
- v textech byla silně porušena *kvantita*

Typické tvaroslovné jevy:

- lingvisté doporučovali rozlišit *akuzativ a instrumentál* pomocí koncovek *ú – au*
- byli také proti užívání *pomocného slovesa ve 3. osobě minulého času*, např. *řekl jest*
- v 16. století se v jazyce vyskytovaly ještě zbytky *duálu*, ale jako takový byl v úpadku, často se ale vyskytoval po číslovce *dva, dvě*
- v 7. pádě pl. maskulin a neuter pronikala koncovka *-mi*
- u *adjektiv a adjektiv přivlastňovacích* se stále více šířily tvary složeného skloňování
- slovesa se ve spisovném jazyce časovala pravidelně, v mluvené podobě ale ve 3.os. pl. pronikala koncovka *-ejí*.
- v jazyce mluveném se zachovaly následující jevy:
 - *supinum*, o kterém svědčí zachovaný genitiv, např. *šli kopat hrobu*, a genitiv záporový, např. *nedělal jsem toho*

- *nedostatek vokalizace předložek*, např. *synem = s synem*
- *absolutní přechodníky*, např. *i vejduc do mlejna, mlynář ležel na lavici*
- *starý akuzativ u jmen zvířat*, např. *koupil kůň*

O nářečních variantách a nářečním dělení českého jazyka té doby nejsou žádné záznamy. Náznaky uvádí Blahoslav ve svém díle *Gramatika*. Pokud se v památkách vyskytnou některá nářeční slova, je těžké určit jejich lokalizaci. Během 16. století se vyvíjel jazyk sám o sobě a až koncem století se do jisté míry sám ustálil.

SKLOŇOVÁNÍ CIZÍCH SLOV

Cizí slova se v češtině té doby částečně skloňovala a částečně zůstala neskloňná. Skloňovala se podle jmenných vzorů o- nebo a- kmenů, to znamená u mužského rodu podle vzorů *chlap, oráč, Jiří, vládyka a panoš*, u středního rodu podle vzorů *město, moře* a *znamenie* a u ženského rodu podle vzorů *žena, duš* a *paní*. Zbytek cizích slov se skloňoval podle vzorů přídavných jmen *dobrý* nebo *pěší*. Cizí slovo se přiřazovalo ke konkrétnímu vzoru podle rodu a koncovky. Přejatá slova měla většinou v češtině stejný rod jako ve svém jazyce, ale byly zde i některé odchylky. Např. slovům, která neměla ve svém jazyce gramatický rod, nebo takovým, která se nedala k rodu zařadit, bylo zvykem dát rod podle jejich koncovky, např. slova *Peking* a *recepiss* byla zařazena k rodu mužskému, dále slova jako *Borneo* a *kakao* ke střednímu a *káva* a *Mekka* k rodu ženskému.

Koncovka nominativu singuláru byla často počestěna, tzn. přetvořena pro českou deklinaci, a tak bylo cizí slovo zařazeno k určitému českému typu a vzoru.

Při výkladu o skloňování cizích slov jsem čerpala z Gebauerovy *Historické mluvnice jazyka českého* 1960. Příklady počestěných koncovek:

- *us* v - *uš* – skloňovalo se podle *oráč*, *Jesus* – *Ježúš*
- *as* v - *áš* – skloňovalo se podle *oráč*, *Satanas* – *satanáš*
- *ias* v - *íáš* – taktéž, *Jeremiáš*
- *ius* v - *íáš* – taktéž, *Tandarius* – *Tandariáš*
- *ius* v - *í* – vzor *Juří*, *Alexius* – *Alexí*
- *ia* v - *í, ie* – vzor *paní*, *historia* – *historie*
- *ia* v - *ijě* – vzor *duš*, *Maria* – *Marijě*
- *io* v - *ie, í* – vzor *paní*, *lectio* – *lekcí*
- *io* v - *ijě* – vzor *duš*, *processio* – *processijě*
- *ium, egium* v - *ie, í, ej* – vzor *znamenie*, *privilegium* – *privilej*

Většinou se však cizí slovo přejímalo s cizí koncovkou a řadilo se ke vzoru buď podle koncovky, původu, nebo podle zvyku. U cizích **jmen slovanských** rozhodovaly koncovky, tzv. střídnice českých koncovek. Jméno slovanského původu bylo tak do češtiny přejato tím způsobem, že v nominativu zachovávalo svůj tvar a v ostatních pádech se skloňovalo podle českých koncovek. Např. polské jméno *Mickiewicz* se skloňovalo podle vzoru *oráč*, nebo ruské *Tolstoj* podle vzoru *dobrý* atd. U **latinských a řeckých jmen**

rozhodovaly vedle koncovky také zvyklost, vliv cizích mluvnic a zasahování teoretiků. Některá latinská a řecká slova se vyskytují v českém jazyce již od pradávna, koncovky těchto jmen se částečně počeštily a částečně zůstaly nepozměněny. Tímto díky úzu vzniklo zvláštní skloňování, starší varianty se liší od novějších a někdy také dochází k různosti v téže době a v díle jednoho spisovatele, např. dva tvary genitivu *Nera* a *Nerona*. Nejvíce odchylek vznikalo tím, že se pro české skloňování použil v kmenovém základu slova cizí nominativ. Stejně kolísání můžeme nalézt také u skloňování adjektiv, především posesivních. Bohužel u takovýchto kolísání nelze dohledat pravidla, Jan Gebauer uvádí ve své *Historické mluvnici jazyka českého* příklady jednotlivých typů skloňování cizích jmen a řadí je k české deklinaci. Cizí jména zde dělí na latinská a řecká, u nichž uvádí 4 typy deklinací a dále jména z jiných jazyků, např. z francouzštiny nebo němčiny.

Cizí jména místní, která jsou původem pomnožná, jsou někdy považována za tvary množného čísla, např. *Nordhausy*. Ale většinou se bere tvar nominativu cizího slova za základ skloňování v singuláru, např. z *Toursu*.

Cizí slova složená, např. *Marco Polo*, *Don Carlos*, se skloňovala jen v druhé nebo poslední části, u slov složených z více dílů, např. *od Marco Pola*, prohlášení *Don Diega za vladaře*, *zmocnit se města San Pedra* atd. (Gebauer 1960, s. 575).

Ve staročeských překladech se také někdy může objevit v českém kontextu cizí slovo, které má v určitém pádu ještě cizí koncovku místo české, např. *všichni světí patriarche a proroci*, *patriarche* místo českého *patriarchy* (Gebauer 1960, s. 575-576). Tvar cizí koncovky v určitém pádu zůstává v textu také někdy kvůli neznalosti překladatele, i když si souvislost a smysl textu vyžadují jiný pád.

Velmi často zůstávají cizí jména v češtině nesklonná, a to především po předložkách a po přívlastku, který má pravidelné skloňování. Mnoho příkladů můžeme nalézt v překladech Bible z latiny, kde ani latinská jména nejsou skloňovaná, např. *ot krve abel pravedného Krist* (Gebauer 1960, s. 576). Neskloňují se také ta jména, která skloňování nejsou schopná, ale naopak u těch cizích jmen, která se dají snadno a pravidelně skloňovat, se této tendence využívá, např. *Sparta*, gen. *-y* nebo *Oxford* gen. *-u*.

V některých případech jsou jména cizí přejata do češtiny v nominativu, ale ve skutečnosti ve svém původním jazyce je to jiný tvar než nominativ, nebo zcela jiný výraz, např. lat. plur. dat. *omnibus*, inf. *recepisse* (Gebauer 1960, s. 578). V češtině pak znamená *omnibus* povoz a *recepiss* je listina nebo stvrzenka. Genitiv od těchto slov se tvoří pomocí koncovky *-u*, někdy kolísá s koncovkou *-a*, např. *credo – creda*.

DÍLO J.M. HÝZRLA Z CHODŮ

Osobnost J.M. Hýzrla z Chodů patří k předbělohorské generaci, za níž česká cestopisná literatura dospěla k vrcholu. Vedle svých vojenských plánů měl Hýzrle i vysoké cíle literární. V téměř čtyřiceti letech začal psát své paměti ve dvou verzích, a to české a německé. Edice českých rukopisných pamětí J.M.Hýzrla z Chodů byla připravena V. Petráčkovou a J. Vogeltanzem a vyšla spolu s překladem německé verze pod názvem *Příběhy Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů* v roce 1979. Text je až na výpusťky uveden v nezkrácené verzi. Je doplněn poznámkami, vysvětlivkami, slovníkem a rejstříkem osob a míst.

Hýzrle dal své dílo na tu dobu nákladně ilustrovat. Vznikla památka, která měla jak svou hodnotu literární, tak i kulturněhistorickou. Jak jsem již zmínila, Hýzrle neměl náležité vzdělání ani základy literárního umění, zato byl výborným vypravěčem. Vedle svých memoárů a cestopisů se Hýzrle zmiňuje také o svém památníku, do kterého shromažďoval kromě podpisů svých válečných kolegů a společensky významných lidí také doporučující listy, které mu později pomohly k navázání nových kontaktů a k úspěšné kariéře. Památník a zápisy z rodinné kroniky mu později také sloužily jako předloha k sepsání memoárů.

J.M. Hýzrle z Chodů byl ve své době velice známým autorem, proto není divu, že se jím nechali inspirovat později i jiní spisovatelé, jako např. Karel Jaromír Erben a Alois Jirásek. Ovšem bližší analogii Hýzrlova spisu lze najít až v širším evropském okruhu. Byly jí např. známé ilustrované kroniky švýcarských měst (Vacková, 1979, s. 388). Švýcarské kroniky obsahovaly plno pestrých a divokých zlidovělých maleb, které připomínaly historii Švýcarska. V jižním Německu lze upozornit na dobový módní „Fecht“ či „Kriegsbuch“ (Vacková, tamtéž), což byla odborně zaměřená a ilustrovaná pojednání o šermu, zápasech a válčení. Z německé literatury lze ještě upozornit na tzv. „Schönbartspieler“ (Vacková, tamtéž), což byly knihy norimberského bratrstva, jehož členové si s hrdostí pěstovali plnovous.

Obrázky a ilustrace se u Hýzrla nijak neliší od ostatních děl, která vyšla ve třetí čtvrtině 16. století (např. alegorické figurky na titulní straně nebo zobrazení loutkového turnaje na nádvoří). V té době bylo zcela přirozené, že autoři čerpali z cizích děl, stejné to bylo i s předlohami ilustrací, které byly také často kopírovány. Válečné příběhy nejsou originální, ozývají se zde myšlenky z Veleslavínovy *Politeie* (Florian 1911-12, s. 1) a např.

předlohy pro vyobrazení lodí na moři lze dohledat v nizozemské grafice a v německém dřevořezu ze 16. století. Stejně je to pak i s vyobrazením divadel, která vznikala v rámci různých slavností. Vedle těchto drobnomaleb lze v Hýzrlově díle nalézt i obrazy dobývání měst, bitevních polí, pěšáků a jezdců. K velice zajímavým ilustracím patří vyobrazení komory uměleckých děl, pařížský zámek Fontainebleau s galerií a také sbírka londýnského hraběte Arundela. Pro zobrazení dramatických let v Čechách v letech 1608–1611 je využito okopírovaných novinových letáků a rytin. K dalším historicky důležitým ilustracím se řadí Matyášova korunovace, pohřeb císaře Rudolfa II. a události po jeho smrti.

Ilustrace v Hýzrlově cestopisu se dělí podle jednotlivých časových období, podle událostí do roku 1630 a další část do roku 1646. Výzdoba německé verze vznikla ve třech časových úsecích, kdy Hýzrle nebyl na válečných taženích, a to mezi 1612–1618, po roce 1630 a kolem roku 1646. Na výzdobě německé verze pracovalo podle všech dostupných údajů šest malířů. Česká verze byla hned v titulu obsahově vymezena, byly zde uvedeny jen některé jízdy a tažení. Menší výškový formát české verze také vypovídá o menších Hýzrlových snahách o ilustraci, která později stejně nebyla zhotovena. Můžeme zde najít jen tři fólie: úvodní frontispis, scény na následujícím listu a autorovu podobiznu v uniformě důstojníka. Počátky výzdoby české verze spadají do doby po roce 1630. Sám Hýzrle do svého cestopisu nemaloval, kromě některých závěrečných maleb. Ale dá se předpokládat, že si dělal alespoň náčrtky, radil malířům a vyhledával si grafické předlohy. Za předlohu textu a ilustrací Hýzrlových pamětí je také považována reportáž a politický leták z třicetileté války. Hýzrlovy ilustrace nejsou vždy originální, přesto jsou velmi aktuální a osobité.

Hýzrlovo dílo vzniklo v rukopisné podobě a bylo rozděleno na německou a českou verzi, mezi nimi však není vztah originálu a překladu. Německou verzi začal psát v roce 1612, tato verze oslovuje spíše čtenáře z vyšších společenských kruhů, je stručnější, kompozičně sevřenější, obsahuje něco kolem sedmdesáti vyobrazení a zachycuje události let 1586 - 1649. Česká verze¹ následovala o dva roky později, představuje 16 kapitol, líčí přibližně léta 1587 – 1607, ale bohužel ilustrací zde bylo podstatně méně. Textu předchází

¹ V knize Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů (1979) sahá česká verze od s. 27 do s. 168, výpusťky jsou nevýznamné. Název této části je *Život, v němž se obsahují některé jízdy a tažení, které sem já, Jindřich Hýzrle, svobodnej pán z Chodů, činil. Též způsob všeho života mého, co sem sobě od dětinství svého pro paměť rodu svému, dědicům a budoucím mejm poznamenával a do těchto kněh svou vlastní rukou vepsal a figurami ozdobiti dal. Léta Páně 1614.*

autorova úvaha o starobylosti rodu a o touze přispět svým dílem k poučení potomků a jejich výchově. V obou verzích je kompozičním principem výstavby textu časová následnost, avšak uvnitř jednotlivých kapitol autor uvolňuje stavbu výpovědi ve prospěch spontánního vyprávění. Autor tak neklade důraz na výčet událostí, ale směřuje od detailního popisu událostí k rekonstrukci příběhu. V obou dílech je stejný postup při výběru zážitků, ale rozdílný je pak způsob jejich prezentace. Události, které líčí v německé části stručně a tím způsobem zde tvoří pouhou kostru příběhu, jsou v české verzi naopak rozšířeny ve vyprávění s pointou, kde není určující jen časová následnost děje, nýbrž i logická souvislost motivů (Sobotková 1996, s.17). Obě části tedy sledují odlišné cíle.

Česká varianta zdůrazňuje osobní autorovy zážitky, na jejichž pozadí se rýsuje historická událost. Posíleno je zde vypravování, které tím směřuje k cestopisným a vojenským vzpomínkám, jejichž nepostradatelnou součástí jsou dobrodružné příběhy rytíře Hýzrla, spontánní vyprávění a detailní popis navštívených míst. Hýzrle předkládá čtenáři informace získané vlastním pozorováním, které obohacuje o své závěry, což dokazuje bohaté zkušenosti zcestovalého člověka, ale na druhé straně nepřilíš velkou sečtělou a literární znalosti. Ostatní humanističtí cestovatelé byly schopni podat hlubší analýzu politickou, sociální a kulturní. Pro českou variantu je typický autobiografický text, který je předchůdcem autobiografických próz. Vedle cestopisných částí, kapitol (1,2,3,5,11 a 14) zahrnul Hýzrle i 7 kapitol (6-10, 12 a 13), které jsou válečným zpravodajstvím. Tyto části tvoří epické jádro české verze, proti níž je německá část výrazně chudší. V českém textu autor prokázal smysl pro gradaci, příběh plný napětí s prudkým spádem děje, vystižení atmosféry epizod a ostří konfliktů, ke kterému čtivě dodal rozuzlení (Sobotková 1996, s.17-18).

V německé variantě je tendence opačná. Epické jádro je většinou společné s českou verzí, ale převažují věcné informace, osobní prožitky zůstávají nerozvinuty. Adresátem německé verze byl širší okruh čtenářů. Autor spíše než na své potomky se obrací na současné čtenáře, kterým chce pomoci různými praktickými poznámkami. Německá varianta má charakter vojenských memoárů s četnými rysy kronikářského zápisu.

Ve svých dílech popisuje mnohá válečná tažení, stručný je tehdy, kdy nebyl přímým účastníkem válečných střetnutí, dále diplomatické výpravy, ale nepomijí ani domácí události a rodinné záležitosti a mimo jiné připomíná i vlastní zásluhy na šíření katolické víry. Na rozdíl od pasáží, kde líčí rodinné záležitosti, smrt ženy a dětí, které jsou sentimentálně laděné, citovější, plné pokory a zbožnosti, se jinde snaží o jistý odstup,

neproniká pod povrch událostí ani je nehodnotí, zato však velmi poutavě popisuje pravdivé zážitky z dvorského prostředí. Čím jsou události mladší, tzn. bližší autorově stáří, tím je autor vroucnější, citově zaujatější, protože účtuje své životní činy a připravuje se na smrt. Největší zážitky se týkají hostin, plesů, rytířských her, barokních slavností, maškarních průvodů a honů. Hýzrle se v cizině na rozdíl od ostatních, kteří vyhledávali divadelní prožitky, kochal pouličními zápasy kohoutů a psů. Z Hýzrlova vyprávění vystupuje charakter typického důstojníka a dvořana 16. a 17. století. Německy i česky psané vzpomínky kladou důraz na to, aby byl autor představen co v nejlepším světle, a to jako statečný a čestný člověk, obětavý a otcovsky laskavý, rytíř, bojovník a věrný katolík oddaný svému panovníkovi. Zároveň autor čtenáře zasvěcuje do historických a kulturních poměrů Evropy v této době.

J.M. Hýzrle z Chodů i např. jeho současník Bedřich z Donína, autor vynikajícího českého cestopisu, psali svá díla podle původních deníkových záznamů. Bedřich z Donína by mohl tvořit Hýzrlův protiklad, měl vše, čeho se Hýzrlovi nedostávalo, jako např. majetek, urozenost a vzdělání. Jediné, co tyto dva autory spojovalo, byla katolická zbožnost, víra v mariánské zázraky a záliba v cestování. Bystrý a kultivovaný Donín sledoval především poučení čtenáře. Své někdejší poznámky důkladně doplnil řadou zeměpisných a historicko-národopisných poznatků, zatímco Hýzrle se soustředil na události kolem sebe a ve svém okolí. Také po stránce formální lze těžko porovnat ukázněný a vybroušený Donínův styl s prostým a spontánním vyprávěním Hýzrlovým (Petráňová 1979, s. 15).

ROZBOR PŘEJATÝCH SLOV

Styl života Jindřicha Hýzrla z Chodů a jeho jazykové znalosti měly vliv na to, že ve svém díle použil přejatá slova z různých jazyků, nejhojněji se zde vyskytují přejímky z němčiny, dále z latiny, francouzštiny a italštiny. V menší míře se pak objevují výpůjčky z angličtiny, maďarštiny, španělštiny a turečtiny.

Excerpované přejímky jsou rozděleny podle původu, stáří, z hlediska věcného tématu, ke kterému se vztahují, dále z hlediska formálního jsem je roztřídila podle způsobu adaptace do českého jazyka v rovině hláskoslovné a morfologické. Na závěr je podrobněji rozepsána problematika místních jmen.

1. Německá přejatá slova

Skupina přejatých slov z němčiny je nejpočetnější. Do rozboru je zařazeno celkem 138 substantiv, 34 slovesa, 4 přídavná jména a 1 adverbium. Mnohá slova jsou ovlivněna mluvenou podobou německého jazyka a mají některé nářeční rysy, např. bavorského nářečí a dialektů Horního a Dolního Rakouska. Přejatou slovní zásobu lze rozdělit do tří tematických okruhů: život šlechty, cestování a vojenská tematika. Přejímky jsou seřazeny abecedně, za vysvětlením významu stojí odkaz na slovník, kde byl výraz nalezen, popř. z kterých jazyků byl do němčiny přejat a hláskoslovné varianty, dále na které straně a řádku se v české verzi nachází. U hojně frekventovaných slov je uveden počet, kolikrát se v textu vyskytují.

1.1 SUBSTANTIVA

V textu převažují substantiva mužského rodu, celkem 106, jsou zakončena na nulovou koncovku např: *anryt*, *pefehlychshober*, na *-í- purkrabí*, *-ě- markrabě*. Ženská substantiva tvoří menší skupinku, celkem 12, jsou zakončena koncovkami *-a- forota*, *-e- munice*. Nejmenší skupina substantiv je středního rodu, celkem 5; typické koncovky jsou *-o- clo*, *-í- trefení*).

ŽIVOT ŠLECHTY

a) dvorské funkce

- *edlknob/edlknab* – páže, Boková, z něm. *edler knabe*, Hýzrle (dále jen H) 31,1, odvozenina – *edlknobský*, vyskytlo se v textu 13x
- *falckrabě* – zástupce panovníka ve Falci, SESJČ, z něm. *Pfalzgraf*, H 40,10
- *firšnajdr/foršnajdr* – dvorská funkce, Newerkla, z něm. *Vorschneider*, H 112,17
- *grad* – stav, SS, ze střhněm. *gerade*, H 143,30
- *hrabě* – šlechtický titul, SESJČ, Newerkla, H 38,19; ze stněm. (střhn.) *grave*, z řec. *Grafeus* - písař, které se ze střlat. *gravius* rozšířilo do germ; stč. varianty byly *hrabie*, *hrabí*, odvozeniny *hrabství*, *hrabinka*, vyskytlo se v textu 64x
- *hofmistr* – správce šlechtického domu, SESJČ, z něm. *Hofmeister*, H 38,19
- *kavalír* – šlechtic, SESJČ, přes něm. *Kavalier*, z fr. *cavalier*, to z it. *cavaliere*, *cavallo*, H 39,23
- *komrdýner* – komorník, Boková, z něm. *kammer a diener*, H 120,10
- *kurfiršt* – hist. německý kníže oprávněný volit císaře, SESJČ, z něm. *Kurfürst*, H 41,35, vyskytlo se v textu 8x
- *landkrabě/landkrabí* – hist. hrabě, SESJČ, z něm. *Landgraf*, H 39, 26-27, vyskytlo se v textu 19x
- *markrabě* – správce marky, SESJČ, z něm. *Markgraf*, H 43,4
- *mundšenk* – číšník, Boková, z něm. *Mundschenk*, H 144,14
- *muškátýr/muškatér* – SESJČ, z něm. *Musketier* a to z fr. *mousquetaire*, H 59,32, vyskytlo se v textu 11x
- *purkrabí* – správce hradu, SESJČ, Newerkla, ze stněm. (střhn.) *burcgrave*, H 30,17
- *purkmistr* – starosta města, SESJČ, Newerkla, ze stněm. (střhn.) *Burcmeister*, H 45,34, vyskytlo se v textu 12x
- *rychtář* – SESJČ, z něm. *Richter*, H 35,8
- *rytíř* – SESJČ, z něm. *Ritter*, H 30,2-3, vyskytlo se v textu 11x
- *štolmistr/stolmistr* – správce stájí, Boková, z něm. *Stallmeister*, H 38,21; odvozeniny-
štolmistrovství
- *šultés* – rychtář, soudce, Boková, z něm. *schultheis*, H 101,33
- *švagr* – SESJČ, z něm. *Schwager*, H 42,37
- *taštkher/táflkher* – stolník, Newerkla, z něm. *Tafel, tåfeln und Herr*, H 144,14

b) šlechtické prostředí

- *fraucimor* – dámská společnost, SESJČ, z něm. *Frauenzimmer*, H 34,30, vyskytlo se v textu 22x
- *grunt* – selský statek, SESJČ, z něm. *Grund*, H 40,20
- *kunstkomora* – místnost s uměl. sbírkami, SESJČ, Boková, z něm. *Kunstammer*, H 120,9
- *lanthauz* – sněmovna, SESJČ, z něm. *Landhaus*, H 45, 14
- *lusthaus* – letohrádek, SESJČ, z něm. *Lusthaus*, H 125,13, vyskytlo se v textu 7x
- *marštale* – konírna, SESJČ, Newerkla, z stněm. (střhn.) *Marstal*, H 125,19
- *palhaus* – míčovna, Boková, z něm. *Ball a Haus*, H 125,17
- *plac* – náměstí, SESJČ, z něm. *Platz*, fr. *place*, it *piazza*, vše přes lat. *platea*, z řeč. *plateia*, H 48,17
- *tumplac* – jízdárna, závodistiště, Boková, z něm. *tümmeln, tummeln sich a Platz*, H 125,13
- *vosrkunst* – vodotrysk, Boková, z něm. *wasserkunst*, H 124, 25

c) zábava a hry

- *kunst* – umění, SESJČ, z něm. *Kunst*, H 37,17
- *pracht* – nádhera, Boková, z něm. *Pracht*, H 156,2
- *rauš* – podnapilost, SESJČ, z něm. *rauschen*, 126,21
- *štelce* – chůdy, Boková, z něm. *steltze*, H 45,17
- *tanec* – SESJČ, z něm. *Tanz* a to z fr. *danse*, H 33,21, odvozeniny – tancovat, tancování
- *žert* – SESJČ, Newerkla, z stněm. (střhn.) *serten, scherzen*, H 45,28

d) předměty

- *firhank* – záclona, SESJČ, z něm. *Vorhang*, H 139,13
- *instrument* – nástroj, SESJČ, přes něm. *Instrument*, z lat. *instrumentum*, 124,16, vyskytlo se v textu 14x
- *klínót* – klenot, SESJČ, Newerkla, ze stněm.(střhn.) *kleinot*, H 120,15
- *kredenc* – pohár, SESJČ, přes něm. *Kredenz* –stůl, na němž se ochutnávala jídla, zda nejsou otrávená, z it. *credenza*, to z střlat. *credentia*, H 41,28
- *kunstštuk* – uměl. předmět, Boková, z něm. *Kunst a Stück*, H 126,37
- *pantl* – pentle, SESJČ, z něm. *Bündel*, H 74,26
- *sesle* – židle, SESJČ, z něm. *Sessel*, H 141, 26

CESTOVÁNÍ

- *admirant* – admirál, SESJČ, z něm. *Admiral*, to přes fr. *amiral*, z arab. *amir-al-ma*, H 138,20
- *clo* – clo, SESJČ, z něm. *Zoll*, to z lat. *teloneum*, z řec. *telones*, H 65,36
- *englendr* – angličan, SS, ze střhněm. *Engel-lant*, H 149,10
- *flota* – loďstvo, SESJČ, z něm. *Flotte*, H 153,35
- *frajpajtr* – pirát, Newerkla, z něm. *frei a pajt, pajtovat; sem konvoj od 15 mušketýrů pro nebezpečí frajpajterů objednal*, H, 166,28
- *glejt* – hist.ochranný průvodní list, SESJČ, z něm. *Geleit, leiten*, H 137,28
- *kapitán* – velitel lodi, SESJČ, Newerkla, ze stněm. (střhn) *Kapitan*, to ze střlat. *capitaneus*, H 38,22
- *kredencprýf* – důvěrný dopis, Boková, z něm. *Kredenzbrief; aby mě s oustním poselstvím vedle kredencprýfu*, H 116, 7-8
- *šif* – loď, SESJČ, z něm. *Schiff*, H 41,32, vyskytlo se v textu 31x
- *tulmač* – tlumočník, Boková, z něm. *tulmaczer*, nebo *tulmetsch*, H 83,14
- *vekvejster/vegvajcer* – průvodce, Boková, z něm. *weg a weisen*, H 69,11

VÁLEČNICTVÍ

a) vojenské funkce, hodnosti

- Starší pojmenování *generál*, Newerkla, z něm. rnhn. do roku 1500, z lat. *generalis*, od *genus*, H, 46,12, vyskytlo se v textu 15x, existuje vždy ve spojení s názvem jiné hodnosti, která je dobová, např.: *generál-lajtnomt, generál-profous, generál-vochtmistr*
- *aufvarter/aufvartar* – důstojnický čekatel, Grimmwörterbuch, z něm. *Aufwärter*, H 56,21
 - *drabant* – osobní stráž, SESJČ, z něm. *Drabant*, H 38,27
 - *fendrych* – praporčík, SESJČ, z něm. *Fähnrich*, H 62,27
 - *feldmaršálek* – polní maršál, SESJČ, Boková, z něm. *Feld a Marschall*, ze střhněm. *marschalk*, H 57,29, vyskytlo se v textu 23x
 - *greničar* – císařský pohraniční voják, Boková, z něm. *grenicze*, H 68,18
 - *hejtman* – kapitán u pěchoty, SESJČ, z něm. *Hauptmann*, H 59,36, vyskytlo se v textu 17x
 - *janičar/jenitšar* – turecký elitní pěší voják, SESJČ, přes něm. *Janitscher*, ze sttur. *Janyčari*, H 69, 36

- *knecht* – sluha, Boková, z něm. *Knecht*, H 42,12, vyskytlo se v textu 16x
- *kryksman* – válečník, Boková, z něm. *Kriegsman*, H 51,7, odvozeniny – *kryksmanství*, *kryksmanský*
- *kyrysar* – obrněný voják, SESJČ, z něm. *Kürisser*, H 57,5
- *lejtnamt/la jtnomt* – poručík, SESJČ, z něm. *Leutnant* a to z fr. *lieutenant*, H 46,12; ustanovil nad nimi svého generál-lajtnomta Karla z Mansfeldu, vyskytlo se v textu 29x
- *markadant(ar)* – markytán, SESJČ, z něm. *Marketender*, stněm. *marckatant*, z it. *marcatante* od lat. *mercatus*, H 75,3
- *maršálek* – nejvyšší vojenská hodnost, SESJČ, z něm. *Marschall*, ze stněm. *marschalk*, H 57, 23
- *mustrher/mustrkomisař* – komisař, velitel, SESJČ, z něm. *muster* to od lat. *monstrare*, a *Herr*, *komisař* ze střlat. *commissarius*, H 111,38
- *oficír* – důstojník, SESJČ, z něm. *ofizier*, z fr. *officier*, H 38,28
- *pefehlychshober* – velitel, Boková, z něm. *befehlichshaber*, H 53,16; *tu sme někderé pefehlychshobery našli, že do Uher verbovali*
- *profous* – úředník vojenské justice, SESJČ, z něm. *Proföß*, z lat. *propositus*, H 74,37
- *rejtar* – jízdní žoldněř, SESJČ, z něm. *Reiter*, H 33,21, vyskytlo se v textu 50x
- *rosperajtr/ rosporejtr* – jezdec zajíždějící koně, Boková, z něm. *Ross* – kůň, *roßbieß* - uzda a *reiter* – jezdec, Newerkla, z rnhn. *rossbereiter*, H 49,29
- *rytmistr* – kapitán u jízdy, SESJČ, z něm. *Rittenmeister*, H 66,15, vyskytlo se v textu 16x
- *soldát* – voják, Boková, z něm. *soldner* od *sold*, z it. *soldato*, starší přejímka je *žoldněř*, H 40,27, vyskytlo se v textu 35x
- *špehýř* – zvěd, SESJČ, z něm. *spähen*, H 104,23
- *vocht mistr* – strážmistr, Boková, z něm. *wacht* a *meister*, H 66,2

b) výbava vojáka

- *arkebuza* – hákovnice, SESJČ, z něm. *Arkebuse*, to z fr. *arquebuse*, toto z něm. *Hakenbüchse*, H 38, 22, *archabusar/arkebuzar* – voják vyzbrojený hákovnicí
- *falkonet* – lehké polní dělo, Boková, z něm. *falcone*, *falkonete*, *falkonete*, H 91, 38
- *forota* – zásoba, SESJČ, z něm. *Vorrat*, H 128,11
- *khenk* – závěsník na kord, Newerkla, z něm. *Gehänk*, H 50,34-35; *jeho Milost mně vši milostí nakloněn, svůj rapír a tulich s pásem i s khenkem od boku mi darovati*

- *profant* – zásoba, ESJČ, z něm. *Profandt-Proviant*, to z it. *provianda*, H 54,36, vyskytlo se v textu 9x
- *rapír* – dlouhý tenký kord, SESJČ, přes něm. *Rapier* to z fr. *rapiere*, H 50,34
- *rondáč /rundáč* – kulatý štít, SESJČ, z něm. *Runde*, z fr. *ronde*, z lat. *rotundus*, H 59,35
- *špís* – kopí, Boková, z něm. *Spieß*, H 33,23
- *tros* – vojenská zavazadla, Boková, z něm. *Tross*, H 93,6
- *tulich* – dýka, mečík, Boková, z něm. *tulich*, *dolich*, H 50,34

c) vojenská místa, útvar

- *arest* – vězení, SESJČ, ESJČ, přes něm. 18.st. *Arrest*, ze střlat. *arrestare*, v it. *arresto*, fr. *arreter*, H 79, 38
- *cejkhaus / cajkhaus* – zbrojnice, SESJČ, z něm. *Zeug a Haus*, H 40,2; vyskytlo se v textu 8x
- *forcuk* – přední voj, Boková, z něm. *Vorhut*, *Vorzug*, H 77,10
- *kompanie/kumpanie* – oddíl vojska, SESJČ, z něm. *Kompagnie*, to z fr. *compagnie*, z vlat. *compania*, H 38,23, vyskytlo se v textu 21x
- *laufgrob* – zákop, Boková, z něm. *lauffgraben*, H 58,35; *jakž šance a laufgroby udělány a střelba, jakž náleží*
- *mustrplac* – místo pro vojenské přehlídky, Boková, z něm. *musterplatz*, H 66,20
- *mustrunk* – přehlídka, Boková, z něm. *musterung*, H 56,22
- *ordunk* – řád, vojenský tvar, Boková, z něm. *ordnung*, H 85,35
- *plochhauz* – pevnostní srub, Boková, z něm. *Blockhaus*, H 82,10, vyskytlo se v textu 10x
- *rystkomora* – zbrojnice, Boková, z něm. *ryst* od *rüsten a kammer*, H 125, 21
- *šiltvacht* – předsunutá hlídka, Boková, z něm. *schildwacht*, H 71,17,
- *šlachtordnunk* – bojová sestava, Boková, z něm. *schlacht a ordnung*, H 58,21, vyskytlo se v textu 9x
- *tropa* – vojenský oddíl, Boková, z něm. *troppe*, *Truppe*, H 93,8
- *vognburk* – hradba, ohražený tábor, Boková, z něm. *wagenburg*, H 77,23

d) ostatní slovní zásoba patřící k válečné tematice

- *anryt* – příjezd, vjezd, Boková, z něm. *Einritt*, *einreiten*, H 66,25
- *alarmo* – poplach, ESJČ, přes něm. *Alarm*, původ z it. *allarme*, 111,26
- *aušus* – výběr, Newerkla, z nhn. *Ausschuß*, H 69,10; *aušus 300 vejbornejch koní*

- *entsacunk* – osvobození, Boková, z něm. *entsatzung*, *Entsatz*, H 53, 29-30
- *fortel* – vojenské postavení, ESJČ, Newerkla, z stněm.(střhn.) *vortel*, *Vorteil*, H 58,10, vyskytlo se v textu 16x
- *kunšoft/kunšovt* – zpráva, SESJČ, z něm. *Kundschaft*, H 55,4; odvozeniny, *vykunšovtovati*, vyskytlo se v textu 19x
- *lermo* – poplach, povyk, SESJČ, Newerkla, ze stněm. (mlrnhn.) *lerman* a to z it. *all'arme*, H 108,20
- *mord* – vražda, SESJČ, z něm. *Mord*, H 75,6
- *obcuk* – odtažení, Boková, z něm. *abziehen*, H 112,7
- *pas* – průchod, SESJČ, přes něm. *Pass*, to z lat. *pasus*, H 57,25; vyskytlo se v textu 18x
- *pasaport/posporta* – povolení, propustka, Boková, z něm. *paspart*, H 158, 16
- *pejt* – kořist, Boková, z něm. *Beute*, *beuten*, H 63,6,
- *reta* – volání o záchranu, ESJČ, z něm. *retten*, H129, 18; odvozeniny *retovat*
- *rýdl* – otvor pro závoru, Boková, z něm. *riegel*, H 123,33
- *šarmicl(e)* – potyčka, Boková, z něm. *scharmützel*, H 45, 20; odvozenina *šarmiclovat*, vyskytlo se v textu 8x
- *šifpruk* – pontonový most, Boková, z něm. *Schiff* a *Brücke*, H 70,17
- *špur(a)* – stopa, Boková, z něm. *die Spur*, H 142,18; *jakž je na špuru uvedou*
- *štilšstand* – příměří, Boková, z něm. *stillstand*, H 82,13
- *šturm* – útok, SESJČ, z něm. *Sturm*, H 54,17, vyskytlo se v textu 16x
- *trefení/trefunk* – setkání, střetnutí, Boková, z něm. *Trefen*, H 72,16; odvozeniny *trefit*
- *vyrystování* – vyzbrojení, Boková, z něm. *rüstung*, H 114,6

1.2 ADJEKTIVA

- *duplovaný /doplovaný* – zdvojený, Boková, z něm. *duppeln*, H 88,30
- *fasovaný* – vázaný, SESJČ, z něm. *fassen*, *lemovat*, *zasadit*, H 146, 29; *knihy v zlatě fasovaný*
- *kriminální* – zločinný, SESJČ, z něm. *Kriminal*, od lat. *criminalis*, H 75,32
- *pasírující* – přehlížející vojsko, SESJČ, z něm. *passieren*, k *passen*, fr. *passer*, H 158, 21

1.3 SLOVESA

Slovesa, která se v textu vyskytují, většinou končí na *-ieren*. Do němčiny byla přejata z latiny nebo jiných románských jazyků, např. z francouzštiny a italštiny. Do českého jazyka byla slovesa adaptována především sufixem *-ova-*, vedle toho se také objevuje sufix *-i-*. Ve většině případů se jedná o slovesa dobová, která nejsou doložena a nelze je dohledat. Některá se nachází v Newerklově publikaci *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*, jiná lze najít ve *Stručném raně novohornoněmeckém glosáři* nebo v *Stručném etymologickém slovníku jazyka českého*. Slovesa uvádím podle příslušných tematických okruhů, jsou seřazena abecedně, za vysvětlením významu stojí odkaz na slovník, kde byl výraz nalezen, popř. z kterých jazyků byl do němčiny přejat, jeho hláskoslovné varianty, dále na které straně a řádku se v české verzi nachází. U nejasného původu uvádím jen odkaz na příslušnou stránku a řádek v edici Hýzrlova díla.

Slovesa vztahující se k životu šlechty

- *akortesírovat* – zdvořile přijímat, H 138, 21; *jinejch pak kavalírů nemálo, ti mě velice akortesírovali*
- *alozírovati/lozírovat* – ubytovat, H 59,33; *s 50 muškátýry vybranejmi napřed se přes ten most pod brešu alozíroval*
- *fedrovati* – podporovat, SESJČ, z něm. *fördern*, H 30,29
- *figurýrovat* – představovat něco, Boková, z něm. *figurieren*, H 45,8
- *importunýrovat* – obtěžovat, H 138,25; *ale nechtíce jeho tak importunýrovati*
- *kontentýrovat* – spokojit se, H 106, 8-9; *nežli aby se trpělivostí kontentýrovali, že peněz nejni*
- *koštovat* – okusit, SESJČ, z něm. *kosten*, H 51,10
- *krumplovat* – vyšívát dracounem, zlatem, SESJČ, z něm. *krumpeln*, H 139, 14
- *kvartýrovat* – ubytovat, SESJČ, přes něm. *Quartier*, to z fr. *quartier*, z lat. *quartus*, H 138, 23
- *notýrovat* – zapisovat, SESJČ, z něm. *Notiz, notieren*, z fr. *notice*, z lat. *notitia*, H 136,24
- *prubovat* – zkoušet, z něm. *proben*, z lat. *probare*, H 151, 25
- *puršovat* – družně sedět, Boková, z něm. *bursch*, H 133,9; *tak spolu sme puršovali a svobodnou tabuli drželi*
- *regalírovat* – hostit, obdarovat, H 35, 34-35; *oni pak poslové slavně regalírovaný byli*

- *šacovat* – odhadovat, SESJČ, z něm. *schätzen*, z germ. *skatta*, H 147, 30
- *šermovat* – bojovat, SESJČ, z něm. *schermen*, H 33,21; odvozeniny - *šermování*, *šermířský*
- *traktýrovat* – hostit, SESJČ, Boková, přes něm. *tractieren*, z lat. *tractare*, H 39,31; odvozeniny - *traktací*
- *turnýrovat* – zápasit, SESJČ, Newerkla, přes stněm. (střhn.) *turnei*, *turnier*, ze stfr. *tornei*, *torner*, H 33,22; odvozeniny- *turnaj*
- *unterhaltovat* – bavit se, Boková, z něm. *sich unterhalten*, H 124, 24

Slovesa s vojenskou tematikou

- *atakýrovat* – útočit, Pfeifer, z něm. *attackieren* (17.st.), z it. *attaccare* (16.st) a též ve fr. *attaquer*, H 59,6
- *examinýrovat* – vyslýchat, H 76, 9; *bylo pachole před pana feltmaršálka povoláno a tuze examinýrováno*
- *flankýrovat* – stát, krýt bokem, SESJČ, ESJČ, z něm. *flang*, *Flanke*, *flankieren*, H 109,24
- *lavírovat* – plout po větru, SESJČ, z něm. *lavieren*, původ z holand., H 136, 9; *dvě velký nave, kdeří, nemaje k sobě větru k libosti, lavírovali*
- *mantenýrovat* – obstat, udržet se, H 49,16; *proti 100 kavalírům sám mantenýrovati*
- *mustrovat* – kontrolovat výzbroj u vojáků, Boková, z něm. *mustern*, H 66,22
- *plantýrovat* – umisťovat, usazovat o střelbě, H 58,36; *střelba, jakž náleží, plantýrovaná byla*
- *puntovat* – puntovat se, s někým se tajně smluvit, Newerkla, z něm. *bunt*, *punt*, H 88, 4
- *refreskýrovat* – obnovovat, H 60,20; odvozenina - *refreskýrování*
- *rekognozírovat* – vyzvídat, pátrat, H 72, 2-3; *na úsvitě přijel pan feldmaršálek svou kompanii rekognozírovati pole*
- *resolvírovat* – rozhodnout, H 55,1; odvozeniny - *resolvírovaný*
- *retovat* – bránit, zachránit, SESJČ, z něm. *retten*, H 46, 15-16; použito v textu 13x
- *salvírovat se* – zachránit, uchýlit se, Boková, z něm. *sich salvieren*, H 86, 27; odvozenina *salve*
- *soltýrovat* – uvolnit, H 88,37; *tu pevnost svejm lidem soltýrovali*
- *šancovat* – opevňovat, SESJČ, z něm. *schanze*, H 58, 19(30)
- *šikovat* – připravit k boji, SESJČ, z něm. *schick*, *schicken*, z fr. *chic*, H 94, 28
- *štráfovat* – přepadat, najíždět, Boková, z něm. *streifen*, H 100,13; odvozenina *štráf*

- *tentýrovat* – zkusit, uvést v pokušení, Boková, z něm. *tentieren*, H 92, 19
- *toscírovat* – hnát, nutit, H 74, 16; *tehdy opět mě toscírovali s mou kompanií*
- *travaglírovat* – trápit, usilovat o zkázu, H 109, 37-38; *nás v našich šancích nebo kvartýřích po tři dni pořád travaglírovali*
- *trefit* – dosáhnout, bojovat, SESJČ, z něm. *treffen*, H 45,21; použito v textu 10x
- *vartovat* – hlídat, strážit, SESJČ, z něm. *warten*, H 54, 30; použito v textu 19x
- *verbovat* – najímat vojsko, SESJČ, z něm. *werben*, H 53, 4; odvozenina - *verbunk*
- *vinšovat* – přát, SESJČ, z něm. *wünschen*, H 51, 1; *šťěstí k zbrani mi vinšoval*

Slovesa, která jsou modifikována domácimi prefixy

- *fedrovat/zfedrovat* – podporovat, SESJČ, z něm. *fördern*, H 30,29
- *hyndrovat/ pohyndrovat/ zhindrovat* – obtěžovat, zničit, SS, z něm. *hindern*, H 96, 11
- *trefit/ natrefit/ netrefit/ přitrefit* – potkat, dosáhnout někoho, Boková, z něm. *treffen*, H 70,25, použito v textu 10x
- *šikovat/zašikovat* – připravit k boji, SESJČ, z něm. *schick, schicken*, z fr. *chic*, H 94, 28
- *vymustrovat/zmustrovat* – vyzbrojit, vycvičit, Boková, z něm. *mustern*, H 50, 17
- *verbovat/zverbovat* – najímat vojsko, SESJČ, z něm. *werben*, H 53, 4
- *šancovat/zašancovat (se)* – opevňovat, Boková, z něm. *schantzen*, H 58,3

Adverbia

- *kostfraj* – zdarma, štedře, Boková, z něm. *kostfrey*, H 117,10

1.4 KLASIFIKACE PŘEJÍMEK PODLE STÁŘÍ

V díle J.M. Hýzrla z Chodů se vyskytují stará přejatá slova ze středohornoněmčiny (střhn.), která byla přejata v období 1100-1350, dále z rané novohornoněmčiny (rnhn.) 1350-1650, raná novohornoněmčina se dále dělí na starší (1350-1500 strnhn.) a mladší (1500-1650 mlrnhn.) novohornoněmčinu. Některé výrazy již lze zařadit k nové horní němčině (1650- nhn.). Naposledy jsem také zmínila slova, která jsou spíše přejímkami z latiny a jiných románských jazyků. Při konfrontaci stáří přejímek jsem se opírala o slovníky (Newerkla S. M., *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*; Boková H., Spáčilová L., *Stručný raně novohornoněmecký glosář* a Holub J., Lyer St., *Stručný*

etymologický slovník jazyka českého. U výrazů, které již byly zmíněny, neuvádím znovu citaci, jen zařazení ke slovníku, kde byl časový údaj o přejímce.

a) přejatá slova ze středohornoněmčiny (střhn.) 1100-1350

- *clo* – Newerkla, - *drabant* – Newerkla, - *fortel* – Newerkla, - *glejt* – Newerkla, - *grad* – SS, - *hrabě* – SESJČ, - *kapitán* – Newerkla, - *klínot* – Newerkla, - *landkrabě* – Newerkla, - *mantlíček* – pláštík, Newerkla, ESJČ, deminut. z něm. *Mantel*, H 140, 36, - *markadant(ar)* – SESJČ, - *markrabě* – Newerkla, - *maršálek* – Newerkla, - *marštale* – Newerkla, - *mord* – Newerkla, - *puntovat se* – Newerkla, - *purkmistr* –, Newerkla, - *purkrabí* – Newerkla, - *rauš* – Newerkla, - *rytíř* – Newerkla, - *strych* – Newerkla, - *šermovat* – Newerkla, - *štráfovat* – Newerkla, - *šturm* – Newerkla, - *tanec* – Newerkla, - *trefit* – Newerkla, - *turnýrovat/turnaj* – Newerkla, - *žert* – Newerkla;

b) přejatá slova ze starší rané novohornoněmčiny (1350-1500 strnhn.)

- *anryt* – Boková, - *entsacunk* – Boková, - *falkonet* – Boková, - *figurýrovat* – Boková, - *forcuk* – Boková, - *greničar* – Boková, - *hoflich* – Boková, - *knecht* – Boková, - *kostfraj* – Boková, - *kredencprýf* – Boková, - *kryksman* – Boková, - *kunstštuk* – Boková, - *laufgrob* – Boková, - *mustrovat* – Boková, - *mustrplac* – Boková, - *mustrunk* – Boková, - *obcuk* – Boková, - *ordunk* – Boková, - *palhauz* – Boková, - *pasaport* – Boková, - *plochhaus* – Boková, - *pracht* – Boková, - *puršovat* – Boková, - *rosperajtr* – Boková, - *rýdl* – Boková, - *rystkomora* – Boková, - *salvírovat se* – Boková, - *šarmicl* – Boková, - *šífpruk* – Boková, - *šlachtordnunk* – Boková, - *špís* – Boková, - *štelce* – Boková, - *šultés* – Boková, - *tentýrovat* – Boková, - *trefení, trefunk* – Boková, - *tropa* – Boková, - *tros* – Boková, - *tulmač* – Boková, - *tumplac* – Boková, - *unterhaltovat* – Boková, - *vekvejster* – Boková, - *vognburk* – Boková, - *vochtmistr* – Boková, - *vosrkunst* – Boková, - *vyrystování* – Boková, - *zašancovat se* – Boková

c) přejatá slova z horskoněmeckých nářečí(po roce 1350)

- *cejkhaus* – Newerkla, - *frajpajtr* – Newerkla, - *khenk* – Newerkla, - *rejtár* – Newerkla, - *štilšland* – Newerkla, - *pejt* – Newerkla, - *pštalunk* – Newerkla, - *štolmistr* – Newerkla, - *šiltvacht* – Newerkla

d) přejatá slova z mladší rané novohornoněmčiny (1500-1650 mlrnhn.)

- *ajnkaufēr* – nákupčí, Newerkla, z něm. *einkaufen*, H 133,13 - *admirant* – Newerkla, - *arest* – Newerkla, - *arkebuza* – Newerkla, - *atakýrovat* – Pfeifer, doložitelné v něm. z počátku 17. st. - *dank* – Newerkla, - *edlknob* – Newerkla, - *firšnajdr* – Newerkla, - *fracimor* – Newerkla, - *komrdýner* – Newerkla, - *kavalír* – Newerkla, - *kunšoft* – Newerkla, - *lusthaus* – Newerkla, - *lermo* – Newerkla, - *mundšenk* – Newerkla, - *obdank* – Newerkla, *pefehlychshober* – Newerkla, - *rapír* – Newerkla, - *regálie* – Newerkla, - *rytmistr* – Newerkla, *soldát* – Newerkla, *šancovat* – Newerkla, - *šíf* – Newerkla, - *taštkher/táflkher* – Newerkla, - *tulich* – Newerkla, - *verbovat* – Newerkla;

e) přejatá slova z nové horní němčiny (1650- nhn.)

- *aušus* – Newerkla, - *kompanie* – Newerkla, - *kontraminy* – Newerkla, - *lejtnamt* – Newerkla, - *libraj* – Newerkla, - *oficír* – Newerkla, - *salve (salvírovat)* – Newerkla;

f) přejímky spíše z latiny a jiných románských jazyků

- *duplovaný* – Newerkla, - *lance* – Newerkla, - *mistr* – Newerkla, - *munice* – Newerkla;

1.5 PŘÍZNAKOVÉ HLÁSKOVÉ ZMĚNY

Jak jsem již zmínila na začátku kapitoly, mnohá slova jsou ovlivněna mluvenou podobou německého jazyka a mají některé nářeční rysy, např. bavorského nářečí a dialektů Horního a Dolního Rakouska. Nářeční podoba přejatých slov pronikala do českého jazyka po roce 1350 a mnohá lze zařadit k dobovým přejímkám. U výrazů, které již byly zmíněny, neuvádím znovu citaci, jen zařazení ke slovu a jazyku, z kterých byly přejaty. Pro přejímky jsou typické následující příznakové hláskové rysy:

a) diftong *-ei-* se realizoval jako *-aj-*, *-ej-*

- *ajnkaufēr* – z něm. *einkaufen*, - *firšnajdr/foršnajdr* – z něm. *Vorschneider*, - *frapajtr* – z něm. *frei* a *pajt*, *pajtovat*, - *kostfraj* – z něm. *kostfrey*, - *rejtár* - z něm. *Reiter*, - *rosperajtr/ rosporejtr* – z něm. *Ross* – kůň, *roßbieß* - uzda a *reiter* – jezdec, z rnhn. *Rossbereiter*; - *turnýrovat*, *turnaj* – zápas, přes něm. *turnei*, *turner*, - *vekvejster/vegvejcer* – z něm. *weg a weisen*;

diftongy -au-, -eu- se realizovaly také jako -aj, ej-

- *hejtman* – z něm. *Hauptmann*, - *cejkhaus/cajkhaus* – z něm. *Zeug* a *Haus*, - *lejtnamt/lajtnomt* – z něm. *Leutnant* a to z fr. *lieutenant*, - *pejt* – z něm. *Beute*, *beuten*;

b) diftongy -ai-, -ei- se monoftongizovaly v -a-, -e-, -i-

- *anryt* – z něm. *Einritt*, *einreiten*, - *fortel* – z něm. *Vorteil*, - *klínót* – z něm. *kleinot*,
- *rytmistr* – z něm. *Rittenmeister*, - *strych* – plošná míra, korec, SESJČ, z něm. *Strich*, od *streichen*, H 128, 12; *šťráfovát* – z něm. *streifen*

Tato změna je typická pro bavorsko - rakouská nářečí.

c) samohláska -a- se vyslovuje jako otevřené -o-

- *edlknob/edlknab* – z něm. *edler knabe*, - *forota* – z něm. *Vorrat*, - *komrdýner* – z něm. *kammer* a *diener*, - *kunskomora* – z něm. *Kunst* a *Kammer*, - *kunšoft /kunšovt* – z něm. *Kundschaft*, - *laufgrob* – z něm. *lauffgraben*, - *lejtnamt/lajtnomt* – z něm. *Leutnant* a to z fr. *Lieutenant*, - *obcuk* – z něm. *abziehen*, - *obdank/abdank* – odmítnutí, propuštění, Boková, z něm. *abdanken*, H 55, 20-21; - *pasaport/posporta* – z něm. *paspart*, - *pefehlychshober* – z něm. *befehlichshaber*, - *štolmistr/stolmistr* – z něm. *Stallmeister*, - *vocht mistr* – z něm. *wacht* a *meister*, - *vognburk* – z něm. *Wagenburg*, f., - *vosrkunst* – z něm. *wasserkunst*, f.

Tato změna je typická pro horní – a středoněmecká nářečí.

d) ztráta přehlásky, místo přehlásky je zadní samohláska

-*ä*- > -*a*-, -*ä*- > -*e*-

- *aufwartar* – z něm. *Aufwärter*, - *pantl* – z něm. *Bündel*, - *šacovat* – z něm. *schätzen*, z germ. *Skatta*, - *fendrych* – z něm. *Fähnrich*, - *špehýř* – z něm. *spähen*, *Späher*

-*ö*- > -*o*-, -*ö*- > -*e*-

- *hoflich* – zdvořile, uctivě, Boková, z něm. *höflich*, H 120,1, - *fedrovat* – z něm. *fördern*

-*ü*- > -*u*-, -*ü*- > -*i*, y-

- *kunstštuk* – z něm. *Kunststück*, - *kvádrštuk* – tesaný kámen, SESJČ a Boková, z něm. *Quader*, to z lat. *quadrus* a něm. *Stück*, H 44,9, - *kurfiršt* – z něm. *Kurfürst*, - *šarmicl* – potyčka, Boková, z něm. *scharmützel*, n., H 45,20, - *vinšovát* – z něm. *wünschen*, - *kyrysar* – z něm. *Kürisser*, - *rystkomora* – z něm. *ryst* od *rüsten* a *kamer*;

e) v nepřízvučných prefixech *be-*, *ge-* vypadává *-e-*

- *glejt* – z něm. *Geleit*, *leiten*, - *khenk* – z něm. *Gehänk*, - *pštalunk* – ustanovení, Boková, z něm. *Bestellung*, f.; H 40,34, - *grad* - ze střhněm. *gerade*

f) sufix *-er-* se mění ve výslovnosti na *-ar-*, *-or*

- *aufwartar* – z něm. *Aufwärter*, - *fracimor* – z něm. *Frauenzimmer*, - *greničar* - z něm. *grenicze*, - *janičár/jenitšar* – přes něm. *Janitscher*, ze sttur. *janyčari*;

u skupin *-er-*, *-el* dochází k redukci *-e-*

- *englendir* – ze střhněm. *Engel-lant*, - *handl* – obchod, SESJČ, z něm. *Handel*, *handeln*, H 82, 36, - *muštrher /muštrkomisař* – z něm. *muster* to od lat. *monstrare*, a *Herr*, komisař ze střlat. *commissarius*, - *muštrunk* – z něm. *musterung*, f., - *muštrplac* – z něm. *musterplatz*, - *pantl* – z něm. *Bündel*, - *tulmač* – z něm. *tulmaczer*;

g) dochází k asimilaci u souhlásek znělých a neznělých

- *clo* – z něm. *Zoll*, - *forcuk* - z něm. *Vorhut*, *Vorzug*, - *forota* – z něm. *Vorrat*, - *grunt* – z něm. *Grund*, - *kredencprýf* – z něm. *Kredenzbrief*, - *krýksman* – z něm. *Kriegsman*, - *lanthauz* – z něm. *Land a Haus*, - *landkrabě/landkrabí* – z něm. *Landgraf*, - *markadantar* – z něm. *Marketender*, stněm. *marckatant*, z it. *marcatante* od lat. *mercatus*; - *palhaus* – z něm. *Ball a Haus*, - *pefehlychshober* – z něm. *befehlichshaber*, - *plochhauz* – z něm. *Blockhaus*, *purkmistr* – z něm. *Burcmeister*, - *puršovat* – z něm. *bursch*, - *rosporejtr/rosporejtr* – z rnhn. *Rossbereiter*, - *šífpruk* – z něm. *Schiff a Brücke*, - *vekvejster/vegvajcer* – z něm. *weg a weisen*

h) skupina *-en-* se píše bez *-e-*, nebo je zcela vypuštěna

- *rytmistr* – z něm. *Rittenmeister*, *ordunk* - z něm. *ordnung*

i) změny *-u->-o-*, *-o->-u-*

- *rondáč* – z něm. *Runde*, - *prubovat* – z něm. *proben*;

j) skupiny konsonantů *-sch-*, *-sp-*, *-st-* jsou realizovány jak ve výslovnosti, tak i v písemné podobě jako *-š-*

- *firšnajdr/foršnajdr* – z něm. *Vorschneider*, - *koštovat* – z něm. *kosten*, - *kunšoft* – z něm. *kundschaft*, - *maršálek* – z něm. *Marschall*, *marschalk*, - *mundšenk* – z něm. *Mundschenk*, - *šif* – z něm. *Schiff*, - *rauš* – z něm. *Rausch*, - *šacovat* – z něm. *schätzen*, - *šermovat* – z něm. *schermen*, - *šiltvacht* – z něm. *Schildwacht*, f. – *špís* – z něm. *spieß*, - *špura* – z něm. *Spur*, - *štelce* – z něm. *steltze*, - *štilšstand* – z něm. *stillstand*, - *šturm* – z něm. *Sturm*;

1.6 ZÁVĚR

V české verzi Hýzrlava cestopisu převládají přejímky z němčiny, které tematicky dělím do tří okruhů na - život šlechty, cestování a vojenskou tematiku. Do rozboru jsem zařadila celkem 138 substantiv, 34 slovesa, 4 přídavná jména a 1 adverbium. Většina přejímek se přizpůsobila českému jazykovému prostředí a pravidelně se skloňuje. Nesklonná zůstala například tato přejatá slova - *alarmo*, *lermo* a *reta*. V některých případech přejímka kolísá, pravidelně se skloňuje, např. *tehdy jej dal ku právu k generálu profousu*, ale v případě, kdy se stane součástí složeného pojmenování, zůstane nesklonná, např. *ustanovil nad nimi svého generál-lajtnomta*. U některých přejímek také došlo po začlenění do české slovní zásoby ke změně rodu. Změna mužského rodu na ženský nastala např. u těchto jmen : *forota* – z něm. *Vorrat* m., *profanta* – z něm. *Profandt*, *Proviant* m., *sesle* – z něm. *Sessel* m. Změna ženského rodu na mužský se vyskytla např. u substantiv: *entsacunk* – z něm. *Entsatzung* f., *kunst* – z něm. *Kunst* f., *mustrunk* – z něm. *musterung* f., *ordunk* – z něm. *ordnung* f., *pejt* – z něm. *Beute* f., *pštalunk* – z něm. *Bestellung* f., *šifpruk* – z něm. *Schiff* a *Brücke* f., *šlachtordnunk* – z něm. *schlachtung* a *ordnung* f., *vognburk* – z něm. *wagenburg* f., *vosrkunst* – z něm. *wasserkunst* f. Změna neuter na maskulina je typická u slov: *fraucimor* – z něm. *Frauenzimmer* n., *lanthaus* – z něm. *Land* a *Haus* n., *plochau* – z něm. *Blockhaus* n., *šif* – z něm. *Schiff* n.

V textu převažují substantiva mužského rodu, celkem 106, jsou zakončena na nulovou koncovku např. *fortel*, na *-í purkrabí* a na *-ě falckrabě*. Většina maskulin se skloňovala podle nejrozšířenějšího vzoru chlap, např. *soldát*, dále podle vzoru oráč, např. *tulmač* 'tlumočník'. Přejímky zakončené na *-í* patřily ke vzoru Juří a podle nt-kmenů typu kuře byla skloňována slova na *-el-ě*, např. *hrabě*. Menší skupinu dvanácti substantiv tvoří ženská deklinace, slova jsou zakončena koncovkami *-a*: *flota*, *-e sesle*. Skloňují se podle vzorů žena a duše. Nejmenší skupina pěti substantiv náleží ke střednímu rodu, typické

koncovky jsou *-o clo*, *-í* v odvozenině *vyrystování*. Tato slova se skloňují podle vzorů město a znamení. Přejatá adjektiva se také začlenila do českého systému a skloňovala se podle vzorů dobrý a pěší.

Slovesa, která se v textu vyskytují, většinou končí na *-ieren*. Do němčiny byla přejata z latiny nebo jiných románských jazyků, např. z francouzštiny a italštiny. Do českého jazyka byla slovesa adaptována především sufixem *-ova- akortesírovat*, vedle toho se také objevuje sufix *-i- trefit*. V některých případech se jedná o slovesa dobová, která nejsou běžně doložena a nelze je v úplnosti dohledat. K lexikografickému vysvětlení jsem použila Newerklovu publikaci *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*, jiná jsem našla ve *Stručném raně novohornoněmeckém glosáři* nebo ve *Stručném etymologickém slovníku jazyka českého*. Slovesa se začlenila do českého konjugačního systému a pravidelně se časovala s typickými českými koncovkami. Sousedství naší země s německými zeměmi vedlo cca od 8. století ke kulturním, politickým a hospodářským kontaktům. To zanechalo stopy v německém, ale především v českém jazyce. Mezi 16. a 18. stoletím, za vlády habsburské dynastie, byl vliv germanizace nejsilnější. Došlo např. ke zrovnoprávnění němčiny a češtiny jako jednacích jazyků na našem území. Vliv německého jazyka se projevil hlavně ve slovní zásobě. Slovní zásoba v díle Jindřicha Hýzrla z Chodů je ovlivněna prostředím, v němž žil, a odpovídá zvyklostem doby. Některé starší přejímky se začlenily do české slovní zásoby natolik, že již nejsou pocíťovány jako cizí, např. *clo*, *hrabě*, *kapitán*, *kavalír*, *maršálek*, *munice*, *oficír*, *rychtář*, *rytíř*, *švakr*, *tanec*, *žert* atd. Jiné naopak dnes řadíme k archaické slovní zásobě.

V díle J.M. Hýzrla z Chodů se vyskytují stará přejatá slova ze středohornoněmčiny (střhn.), která byla přejata v období 1100-1350, např. *clo*, *fortel*, *hrabě*, *maršálek*, *purkmistr*, *žert*. Dále pocházejí přejímky z rané novohornoněmčiny (rnhn.) 1350-1650, raná novohornoněmčina se dále dělí na starší (1350-1500 strnhn.), sem lze zařadit přejatá slova jako např. *anryt*, *entsacunk*, *forcuk*, *greničar*, *krýksman*, *mustrunk*, *ordunk*, *šlachtordnunk*, *trefunk* a *vognburk*. Pro mladší novohornoněmčinu (1500-1650 mlrnhn.) jsou charakteristické následující přejímky: *ajnkaufér*, *arkebuza*, *edlknob*, *komrdýner*, *pefehlychshober*, *rytmistr*, *soldát*, *tulich* a *verbovat*. Některé výrazy již lze zařadit k nové horní němčině (1650- nhn.), např. *aušus*, *kompanie*, *lejtnamt*, *libraj*, *oficír* a *salve*. Naposledy jsem také zmínila slova, která jsou spíše přejímkami z latiny a jiných románských jazyků, např. *duplovaný*, *lance*, *mistr* a *munice*. Z přehledu je patrné, že ve slovní zásobě Jindřicha Hýzrla z Chodů převládala přejatá slova z rané novohornoněmčiny

(rnhn.) 1350-1650, v rozboru je zařazeno celkem 81 výrazů, ze středohornoněmčiny (střhn.) 1100-1350 se zde vyskytuje 28 přejímek. Nejméně početné jsou výrazy z nové horní němčiny (celkem 7) a přejímky z jiných jazyků (celkem 4).

Mnohá slova jsou ovlivněna mluvenou podobou německého jazyka a mají některé nářeční rysy, např. bavorského nářečí a dialektů Horního a Dolního Rakouska. Nářeční podoba přejatých slov pronikala do českého jazyka po roce 1350 a mnohá lze zařadit k dobovým přejímkám. Na závěr jsem uvedla u přejímek typické příznakové hláskové rysy. Diftong *-ei-* se realizoval jako *-aj-*, *-ej-* (*ajnkaufér, frajpajtr, rejtar, turnaj*), diftongy *-au-*, *-eu-* se realizovaly také jako *-aj*, *ej* (*hejtman, cejkhaus/cajkhaus, lejtnamt/lajtnomt, pejt*) Diftongy *-ai-*, *-ei-* se monoftongizovaly v *-a-*, *-e-*, *-i-* (*anryt, fortel, rytmistr, strych*), tato změna je typická pro bavorsko-rakouská nářečí. Samohláska *-a-* se vyslovuje jako otevřené *-o-* (*edlknob/edlknab, komrdýner, laufgrob, obdank, vochtmistr*), tato změna je typická pro horní- a středoněmecká nářečí. Ztráta přehlásky *-ä-* > *-a-*, *-e-* nastala např. u slov (*aufwartar, pantl, šacovat*), *-ö-* > *-o-*, *-e-* (*hoflich, fedrovat*), *-ü-* > *-u-*, *-i-*, *-y-* (*kunstštuk, kurfirst, šarmicl, kyrysar*). V nepřízvučných prefixech *be-*, *ge-* vypadává *-e-* (*glejt, khenk, pštalunk*). Sufix *-er* se mění ve výslovnosti na *-ar-*, *-or* (*aufwartar, fraucimor, greničar*). U skupin *-er*, *-el* dochází k redukci *-e-* (*handl, mustrunk, pantl*). Dále dochází k asimilaci u souhlásek znělých a neznělých (*forota, kredencprýf, lanthauz, pefehlychshober, šífpruk*). Skupina *-en-* se píše bez *-e-*, nebo je zcela vypuštěna (*do Lucnburku, pan z Lichtnštejna, z Hofkirchu /z Hofkirchen*). Změny *-u->-o-*, *-o->-u-* byly provedeny v případě (*rondáč/rundáč 'kulatý štít', prubovat*). Skupiny konsonantů *-sch-*, *-sp-*, *-st-* jsou realizovány jak ve výslovnosti, tak i v písemné podobě jako *-š-* (*firšnajdr/foršnajdr, koštovat, špís, štilšstand*).

Kromě toho jsem se také zabývala tím, kolikrát se dané přejímky v textu vyskytly. Uvádím jen ta nejfrekventovanější přejatá slova (*edlknob*13x, *feldmaršálek* 23x, *fraucimor* 22x, *hejtman* 17x, *hrabě* 64x, *instrument* 14x, *kompanie* 21x, *kunšoft* 19x, *lejtnamt* 29x, *pas* 18x, *rejtar* 50x, *soldát* 35x, *šíf* 31x, *trefit* 10x, *vartovat* 19x).

2. Latinská přejatá slova

Tvoří druhou nejpočetnější skupinu, do rozboru je zařazeno celkem 34 substantiva, 3 adjektiva a 10 sloves. Způsob jejich adaptace, byl již v té době ustálený, některá slova byla přejata z latiny prostřednictvím němčiny, viz. německé přejímky. Slova s hláskovým skladem podobným češtině se přejímala beze změn, typické latinské sufixy a koncovky byly někde zachovány a jinde odpadly, v některých případech došlo i ke změně rodu.

2.1 SUBSTANTIVA

a) na *-us, -ius*

původní latinské zakončení *-us, -ius* se vyskytovalo u následujících substantiv, po odsunutí zakončení většinou nedocházelo u maskulin ke změně rodu

-us : - *apetit* – chuť, SESJČ, z lat. *appetitus*, H, 157,18

- *apoštol* – apoštol, SESJČ, z lat. *apostolus*, z řec. *apostolos*, H, 122,29

- *doktor* – doktor, SESJČ, ze střlat. *doctor*, z lat. *doctus*, H 28, 27

- *potentát* – mocnář, SESJČ, ze střlat. *potentatus*, 153,13

- *traktát* – pojednání, SESJČ, z lat. *tractatus*, H 28,25

-ius : - *apatykář* – lékárník, SS, z lat. *apothecarius*, *apotheca*, H 128, 5

- *císař* – císař, SESJČ, z vlat. *caesarius*, *Caesar*, H 27, 35, odvozeniny : *císařský*,

vyskytlo se v textu 67x

- *komise/ komisař* – pověření, komisař, SESJČ, ze střlat. *commissarius*, *committere*, H 67,6, vyskytlo se v textu 18x

- *marinář* – námořník, SESJČ, ze střlat. *marinarius*, *marinus*, *mare*, něm. *Marine*, to z fr. *marine*, H 49,3;

b) na *-um, -ium*

původní latinská neutra zakončená na *-um, -ium* po odsunutí přecházejí v češtině k maskulinům, nebo zcela zřídka také k femininům, zakončení *-egium* se v tom případě mění na *-ej*. Některá jména byla přejata v původní podobě s latinským zakončením na *-us, -ius, -um, -ium*, jména na *-um, -ium* zůstávala v tehdejší češtině v singuláru nesklonná.

-um : - *aksamit* – samet, SESJČ, ze střlat. *examitum*, to z řec. *hexamiton*, H 125,27,

odvozenina - *aksamitový*

- *dekret* – nařízení, SESJČ, z lat. *decretum*, H 80,3
- *monumentum* – pomník, SESJČ, z lat. *monumentum*, H 138, 32-33
- *ium* : - *officium* – úřad, SESJČ, z lat. *officium*, H 28,2
- *egium* : - *privilej* – výsada, SESJČ, z lat. *privilegium*, H 27,34

c) koncovka - a , - e

latinská substantiva zakončená na *-a*, *-e* se skloňují podle české a-, ja- kmenové deklinace

- *andělka* – léčivá rostlina, ESJČ, z lat. *angelica*, *herba angelica*, H 105,1
- *arma* – zbraň, SESJČ, z lat. *arma*, H 130,38
- *forma* – tvar, podoba, SESJČ, z lat. *forma*, H 134,16
- *fortuna* – štěstí, osud, SESJČ, z lat. *fortuna*, H 123,21
- *kaple* – kaple, SESJČ, z lat. *capella*, H 132,2
- *sekta* – skupina, SESJČ, z lat. *secta*, H 28,30

d) zakončení na -ia

latinské zakončení na *-ia* se do češtiny adaptovalo jako *-ie*

- *ceremonie* – obřad, SESJČ, z lat. *caeremonia*, H 36,22, vyskytlo se v textu 9x
- *historie* – dějiny, SESJČ, z lat. *historia*, to z řec. *historia*, H 28,24, vyskytlo se v textu 6x
- *hostie* – mešní chléb, SESJČ, z lat. *hostia*, H 121, 35

e) formanty -tio, -sio

původní latinské formanty *-tio*, *-sio* se do češtiny adaptovaly jako *-cí*, *-sí*, *-ce*, *-se* nebo *-ze*, *-zí*

- *diskrecí* – diskrétnost, mlčenlivost, SESJČ, z lat. *discretio*, fr. *discrétion*, H 103,15
- *informací* – zpráva, SESJČ, z lat. *informatio*, *informare*, H 72,1
- *invencí* – nápad, z lat. *inventio*, vyskytlo se v textu 5x
- *konspirací* – spiknutí, SESJČ, z lat. *conspiratio*, *conspirare*, H 139, 28-29
- *konversací* – rozmluva, SESJČ, z lat. *conversatio*, *conversuri*, H 125,5 vyskytlo se v textu 5x
- *okasí/okase* – příležitost, z lat. *okassio*
- *provizí* – zisk, SESJČ, z lat. *provisio*, *providere*, H 54,2
- *ratifikací* – schválení, SESJČ, lat. *ratifikatio*, *ratificare*, H 144, 37

f) ostatní

- *kříž* – kříž, SESJČ, z lat. *crux*, to přes it. *cruze*, stněm. *kriuze*, H 52,28
- *matera* – matka, SESJČ, z lat. *mater*, H 35,24, vyskytlo se v textu 5x
- *mistr* – učitel, SESJČ, z lat. *magister*, H 41,3; odvozeniny: *mistrovský*

2.2 ADJEKTIVA

- *deputyrovaný* – vyslaný, SESJČ, z střlat. *deputatio*, *deputare*, H 140,26
- *extraordinari* – mimořádně, SESJČ, z lat. *extra* a *ordinarius*, H,140, 24
- *katolický* – katolický, SESJČ, z lat. *catholicus*, z řeč. *katholicos*, H 28,22
- *memoriální* – pamětní, SESJČ, z lat. *memoria*, *memorialis*, H, 28,9

2.3 SLOVESA

- *armírovat* – vyzbrojit, SESJČ, ze střlat. *armata*, *armare*, H 38,26
- *deputyrovat* – vyslat, SESJČ, z střlat. *deputatio*, *deputare*, H 140,26
- *expedýrovat* – vysílat, vypravit, SESJČ, z lat. *expeditio*, *expedire*, H 112, 14
- *oferýrovat* – obětovat, nabízet, SESJČ, z střlat. *offerta*, H 41,31 *offere*
- *prezentýrovat* – představovat, SESJČ, z lat. *praesentare*, H 53,29
- *rekomandýrovat* – doporučovat, SESJČ, z lat. *recommandare*, H 31,2, odvozenina – *rekomandace*, vyskytlo se v textu 7x
- *rekompenzirovat* – vyrovnávat, SESJČ, od rekompenzace, lat. *compensare*, H 153, 21
- *reprezentýrovat* – představovat, SESJČ, z lat. *repraesentare*, H 143,33
- *solicityrovat* – žádat, dožadovat se, SESJČ, z lat. *solicitatio*, *solicitare*, H 106, 5, odvozenina - *solicityrování*
- *špekulýrovat* – přemýšlet, snažit se o zisk, SESJČ, z lat. *speculari*, *specere*, H 152, 26;

2.4 ZÁVĚR

Latinská přejatá slova tvoří druhou nejpočetnější skupinu. Do rozboru je zařazeno celkem 34 substantiva, 3 adjektiva a 10 sloves. Způsob jejich adaptace, byl již v té době ustálený, některá latinská slova, rovněž jako přejímky z jiných jazyků, byla přejata

prostřednictvím němčiny. Stejně jako čeština, tak i němčina přijímala slovní zásobu z jiných jazyků. Jádro německé slovní zásoby pochází z indoevropské jazykové rodiny, cca 500 př.n.l. – 500 n.l. Od 5.století se začal německý jazyk obohacovat cizími přejímkami. Období, kdy němčina přijímala slova z latiny, naznačím v pěti fázích:

1) V germánském období (5.st.n.l. - 8.st.n.l.) se týkala přejatá slovní zásoba např. zemědělství, stavby domů a dopravních cest, obchodu, války a jídel.

2) Během 8.-9. století byla přijímána slovní zásoba se vztahem ke křesťanství (slova z oblasti kostela, bohoslužby a školy), toto období souvisí s obrácením českého národa na křesťanskou víru. Tato tematika se znovu objevila na konci 15. stol.

3) Pro 15.-16. století byla typická tematika renesance a humanismu, latinské přejímky se týkaly umění - hudby, vzdělání - matematiky, práva a správy státu.

4) V 17. století, během třicetileté války, došlo k politickému a ekonomickému úpadku, němčina čerpala slovní zásobu z oblastí správy státu, architektury, vojenství, umění, módy a jídel.

5) Během 19. století byla německá slovní zásoba obohacena o odbornou terminologii z oblasti techniky, nebyly to přímé latinské výpůjčky, v terminologii se vyskytovaly latinské morfémy. Ty se nachází ve slovní zásobě dodnes.

V díle Jindřicha Hýzrla z Chodů se vyskytuje slovní zásoba z různých oblastí, např.: křesťanská tematika (*apoštol, ceremonie, hostie, kaple, katolický, kříž, monument*), válečnictví (*arma, armírovat, deputýrovat, expedýrovat, komisař, konspirací* aj.), cestování (*marinář*), lékařství (*andělka, apatykář, doktor*), jídla (*apetit*), vzdělání (*mistr*), správa státu (*dekret, privilej, ratifikací*), funkce a hodnosti (*císař, potentát*). Dobře zastoupena je slovní zásoba vztahující se k životu šlechty (*konversací, traktát, aksamit*).

Slova s hláskovým skladem podobným češtině se přijímala beze změn, typické latinské sufixy a koncovky byly někde zachovány a jinde odpadly, v některých případech došlo i ke změně rodu. Změna neuter na maskulina byla např. provedena u přejímek (*dekret* - z lat. *decretum*, *aksamit* - z lat. *examitum*), změna neuter na feminina u slov (*privilej* - z lat. *privilegium*). U latinských a řeckých jmen vedle koncovky rozhodovaly také zvyklost, vliv cizích mluvnic a zasahování teoretiků. Některá latinská slova se vyskytují v českém jazyce již odpradáвна, koncovky těchto jmen se částečně počestily a částečně zůstaly nepozměněny. Tímto díky úzu vzniklo zvláštní skloňování, starší varianty se liší od novějších a někdy také dochází k různosti v téže době a v díle jednoho spisovatele.

V textu převládají mužská substantiva, často s odsunutým latinským zakončením, která se skloňují podle vzorů chlap a oráč např. (*apatykář, apetit, císař, mistr, potentát*). Původní latinská neutra zakončená na *-um, -ium* po odsunutí přecházejí v češtině k maskulinům, některá jména byla přejata v původní podobě s latinským zakončením na *-us, -ius, -um, -ium*, jména na *-um, -ium* (*decretum, monumentum, officium*) zůstávala v tehdejší češtině v singuláru nesklonná, v plurálu se skloňovala podle měkkého vzoru středního rodu *mnohá vzácná officia*. Zcela zřídka přecházela latinská neutra také k femininům, zakončení *-egium* se v tom případě mění na *-ej* (*privilej*). Latinská substantiva zakončená na *-a, -e, -ie* se skloňují podle české *a-, ja-* kmenové deklinace, vzorů žena a dušě (*arma, kaple, historie*). Původní latinské formanty *-tio, -sio* se do češtiny adaptovaly jako *-cí, -sí/-zí*, nověji jako *-ce, -se/-ze* (*diskrecí, informací, konversací, okasí/okase* 'příležitost'), slova takto zakončená zůstávají nesklonná *toho sme při jeho diskrecí zanechali*.

Slovesa, která se v textu vyskytují, byla do českého jazyka adaptována především sufixem *-ova-* (*armírovat, reprezentýrovat*).

Přibližně do 13.-14. století byla latina vedle staroslověnštiny a vyvíjející se češtiny hlavním dorozumívacím jazykem a jazykem památek na našem území, což přispělo ke kulturnímu, politickému a hospodářskému rozvoji. Do značné míry tím byl ovlivněn i český jazyk. Vliv latiny se projevil především ve slovní zásobě (čeština se obohatila o latinskou církevní a odbornou terminologii) a ve větné stavbě. Výsledkem byla tendence k složitosti větné výstavby, k používání velkého počtu vztazných vět, pasivních a participiálních konstrukcí (*věděvši o tom* H 55, 7, *nechtíce se potkati* H 55,11, *nevěda co jinšího vzíti* H 55, 22). Sloveso se kladlo na konec věty (*Blahoslavenou Pannu Marii a všechny milý boží svatý v tý náležitý uctivosti měli* H, 28, 20-22). Slovní zásoba v díle Jindřicha Hýzrla z Chodů odpovídá zvyklostem doby, některé starší přejímky se začlenily do české slovní zásoby natolik, že již nejsou považovány za cizí, např. *apoštol, císař, doktor, forma, historie, informace, kaple, katolický, komisař, konverzace, kříž, mistr, sekta* apod. Jiné naopak dnes řadíme k zastaralé slovní zásobě.

Mimo toho jsem se také zabývala frekvencí slov v textu. Uvádím jen ty nejčastěji používané výrazy (*ceremonie* 9x, *císař* 67x, *historie* 6x, *invenčí* 5x, *komisař* 18x, *konversací* 5x, *matera* 5x, *rekomandýrovat* 7x).

3. Přejímky z jiných jazyků

Zbývající přejímky pocházejí z francouzštiny, italštiny, turečtiny, angličtiny, perštiny, španělštiny, irštiny a ruštiny. Přejímky jsou seřazeny abecedně, za vysvětlením významu stojí odkaz na slovník, kde byl výraz nalezen, popř. z jakých jazyků byl do němčiny přejet a dále na jaké straně a řádku se v české verzi nachází.

3.1 PŘEJÍMKY Z FRANCOUZŠTINY

- *akordýrovat* – dohodnout, smluvit, SESJČ, z fr. *accord*, *accorder*, ze střlat. *accordare*, H 90,32
- *favorizovat* – dávat přednost, SESJČ, z fr. *favoriser*, *faveur*, z lat. *favor*, H 49, 35, vyskytlo se v textu 6x
- *inženýr* – vojenský stavitel, SESJČ, z fr. *ingenieur*, z lat. *ingenium*, H 54, 32
- *komandýrovat* – velet, SESJČ, z fr. *commander*, z lat. *commandare*, H 69, 4
- *kontramínýrovat* – udělat protipodkop, SESJČ, z fr. *contremine*, H 55,7
- *kontrfekt* – obraz, podobizna, SESJČ, z fr. *contrefait*, z lat. *contrafactus*, H 47,16
- *libraj* – uniforma, SESJČ, z fr. *livree*, to z lat. *liberare*, H 66,25
- *maškaráda* – mumraj, maska, SESJČ, z fr. *mascarade*, to z it. *mascarata*, *mascara*, H 35,15
- *parlamentýrovat* – vyjednávat, SESJČ, z fr. od *parlament*, sněm, původně mluvení, rozprávačka, H 97, 34
- *prezent* – dárek, SESJČ, z fr. *present*, H 51,30
- *randevu* – setkání, SESJČ, z fr. *rendez-vous*, *rendre*, z lat. *reddere*, H 68,1
- *retírýrovat* – ustupovat, SESJČ, z fr. *retiré*, *retirer*, H 46,17, vyskytlo se v textu 17x
- *tapeceraj* – čalounění, tapety, SESJČ, z fr. *tapisserie*, z řec. *tapetion*, *tapés*, H 149, 4

3.2 PŘEJÍMKY Z ITALŠTINY

- *fakot* – otep, SESJČ, z it. *fagotto*, H 134, 26
- *fregata* – druh válečné lodi, SESJČ, z it. *fregata*, z řec. *afrakta*, (*ploia*), H 50, 9
- *kalerie* – galerie, ochoz, SESJČ, z it. *galleria*, H 131, 6
- *kompliment* – poklona, SESJČ, z it. *complimento*, *complire* to z lat. *complere*, H 45,4
- *muteta* – moteto, hud.skladba, SESJČ, z it. *mottetto*, H 127, 10, vyskytlo se v textu 5x
- *protestace* – námitka, SESJČ, z it. *protesto*, *protestare*, z lat. *protestari*, H 84, 3

3.3 PŘEJÍMKY Z ANGLIČTINY

- *konvoj/convoie* – doprovod voj. oddílu, SESJČ, z angl. *convoy*, to z fr. *convoi*, z lat. *conviare*, H 69,20,27, odvozenina - *konvoírovat*
- *rozenoble/rozenobl* – anglická mince s obrazem růže, Boková, z *rosenobel*, H 140, 6
- *štývr* – anglická měna, H 140, 11

3.4 PŘEJÍMKY Z TUREČTINY

- *aga* – nižší tur. důstojník, úředník, SESJČ, z tur. *aga*, H 61, 12
- *kord* – bodná zbraň, SESJČ, z tur. *kard*, to z pers. *kárd*, H 50,29

3.5 PŘEJÍMKY ZE ŠPANĚLŠTINY

- *armáda* – armáda, SESJČ, ze špan. *armada*, ze střlat. *armata*, *armare*, *arma*, fr. *armée*, odtud přes něm., ruš. *armija*, H 71,10

3.6 PŘEJÍMKY Z RUŠTINY

- *plena* – šátek, SESJČ, z psl. *pelna*, rus. *pelená*, H 63, 7

3.7 PŘEJÍMKY Z IRŠTINY

- *dragon* – jízdní voják, SESJČ, z ir. *dragon* - drak, z lat. *draco* (ve Francii 16. st. měly jízdní oddíly na praporci velmi často hada dračí podoby), H 81, 11

3.8 PŘEJÍMKY Z PERŠTINY

- *liman* – citrón, SESJČ, od *limone*, z pers. *límún*, H 123, 5

3.9 SLOŽENÉ PŘEJÍMKY

K tomuto typu řadím přejímky, které jsou složené ze dvou a více slov, která byla přejata z různých jazyků.

- *cajkmistr* – zbrojní mistr, ESJČ, z něm. *Zeug* a lat. *magister*, H 70,19
- *lantkočí/lenkučí* – námezdný vozka, SESJČ, z něm. *Land* a maď. *kocsi*, H 121,11
- *mustrkomisař* – komisař, SESJČ, z něm. *muster* a to od lat. *monstrare*, lat. *commissarius*, *committere*, H 11,38

3.10 ZÁVĚR

Během 16. a 17. století do českého jazyka pronikala také slova románská a výrazy přejaté z jiných jazyků. Výpůjčky z ostatních jazyků jsou méně početné, celkem 31, ale výrazně doplňují ostatní přejatá slova v textu. Většina přejímek se přizpůsobila českému jazykovému prostředí a pravidelně se skloňuje – *armáda, prezent* aj. Nesklonná zůstala například tato přejatá slova – *randevu, rozenoble, tapeceraj*. U některých přejímek také mohlo dojít po začlenění do české slovní zásoby ke změně rodu. Substantiva mužského rodu jsou zakončena většinou nulovou koncovkou, např. *dragon, štývr, kord, liman, kompliment, fakot, inženýr, kontrfekt* a skloňují se podle nejproduktivnějšího vzoru chlap. Substantiva ženské deklinace jsou zakončena koncovkami *-a- (maškaráda, fregata, plena, aga, muteta)*, *-e- (protestace)* *-ie- (kalerie)*. Skloňují se podle vzorů žena a duše. Ke střednímu rodu řadím substantivum *randevu*. Jako u jiných jazyků bylo všech 6 sloves do češtiny adaptováno také pomocí sufixu *-ova- (favorizírovat, parlamentýrovat)*.

V díle se vyskytuje slovní zásoba z těchto oblastí - typická slovní zásoba proudila z popisu námořních cest (výpůjčky z angličtiny), válečná terminologie pocházela především ze španělštiny, turečtiny, irštiny, angličtiny, italštiny a francouzštiny. Přejímky ze šlechtického prostředí se k nám dostaly z francouzštiny, italštiny, perštiny a ruštiny. Oproti němčině a latině je zde zřetelné, že výpůjčky z ostatních jazyků nebyly tak hojné, slovní zásoba byla omezená i tematicky. Dále je to také patrné na frekvenci slov v textu. Nejsou již tak často používané jako latinské a německé výrazy (*favorizírovat 6x, retirýrovat 17x, muteta 5x*).

4. Místní jména v textu

a) U místního jména doplňuje Hýzrle přesný údaj – polohu , kde leží např.:

- *Altenburk* (v Uhrách)
- *Boleslav* (ve Slezsku)
- *Bruck* (ve Falci)
- *Bystřice* (u Benešova) (na Moravě)
- *Hořice* (na Moravě)
- *Naumburk* (v Rakousku)
- *Vyšehrad* (v Maďarsku) (v Praze)

b) Někde užívá jednoslovný výraz, jinde víceslovný název

- *Armiden* – *Země armidská*
- *Baden* – *Hrabství bádenské, Markrabství bádenské*
- *Bechyňsko* – *Kraj Bechyňský*
- *Brunšvicko* – *Země knížete brunšvického*
- *Dánsko* – *Království dánské, Provincie nýdrlandské*
- *Elsasko* – *Hořejší Elzasy*
- *Enže* – *Země na horní Enži*
- *Hanau* – *Hrabství hanauské*
- *Holštýn* – *Knížectví holštýnské*
- *Kleve* – *Knížectví Kleve*
- *Lucemburk* – *Knížectví lucemburské, Země lucemburská*
- *Magdeburk* – *Panství magdeburské*
- *Německo* – *Kraje německé, Země německé*
- *Prachatice* – *Staré Prachatice*
- *Uhry* – *Dolní Uhry, Země uherská*

c) Uvádí názvy panství, knížectví, hrabství, krajů a zemí

- panství: *bavorské, krumlovské, magdeburské, pasovské, švábské, třeboňské a volyňské,*
- knížectví: *anhaltské, holštýnské, Kleve, lucemburské, lüneburské, šlesvické, meklenburské,*
- hrabství: *bádenské a hanauské,*

- kraje: *bechyňský, dolnosaský, prácheňský, žatecký, katzenelnbogenský,*
- země: *armidská, brunšvická, englická, knížete brunšvického, lucemburská, lytytská, míšeňská, na horní Enži, německé země, polská, pomořanská, rakouská, salcburská, štýrská, švábská, terneuzská, uherská, württemberská;*

d) Určující adjektiva u místních jmen ve tvaru *dolejší, hořejší* jsou užitá ve významu *dolní, horní*:

- *Dolejší Lužice*
- *Dolejší (Dolní) Rakousy*
- *Dolejší Sasko*
- *Dolejší (Dolní) Uhry*
- *Hořejší Elzasy*
- *Hořejší Falc*
- *Hořejší Lužice*
- *Hořejší Sasko*
- *Hořejší Uhry*

e) Užívá cizí název místního jména vedle českého pojmenování

- *Engeland - Anglie*
- *Holand, Denemark – Dánsko, Nizozemí*
- *Europa- Evropa*
- *Graz – Hradec Štýrský*
- *Baden – Hrabství bádenské*
- *Frankreich - Francie*
- *Konstantinopol – Cařihrad*
- *Linz - Linec*
- *Londen- Londýn*
- *Luxemburg - Lucemburk*
- *Nýklšpurk - Mikulov*
- *Lutrink - Lotrinsko*
- *Rams - Remeš*
- *St. Filip – sv. Filip*
- *Klikuszowa – Klokošov*

- *Kazmark - Kežmarok*
- *Roncevaux - Rucinell*

f) Vedle písemné formy užívá nářeční podoby přejímek

u přejímek se vyskytují následující příznakové rysy:

- slabika *-en-, -er-* se vyslovuje i píše bez *-e-, -n-* se někdy vlivem následující retnice labializuje :

Lucemburk – Lucnburk

Altenburg – Altnburk

Canterbury - Gantrbery

- splývají souhlásky znělé a neznělé :

Salcburk – Salcpurk,

Stuttgart – Štutkart,

Strasburk – Štrospurk,

Canterbury – Gantrbery,

Hampton Court – Hambdenkurt,

Dintzelbach – Tunzlbach,

Windsdor – Vinzor,

Würzburk – Vircburk;

- skupina souhlásek *-st-, -sp-, -ch-* je realizována jako *-š-* :

Darmstadt – Darmštat

Hispanie – Hišpanie

Champagne – Šampanie

Stuttgart – Štutkart

Strasburk – Štrospurk

- změna souhlásky *g > k*

Altenburg –Altenburk

- ztráta tzv. „dloužícího h / *Dehnungsha*“

Farnham – Farman,

Freimuth – Frajmut

- změna *ei > aj*

Freimuth – Frajmut

- změna *y > ej*

Rýn – Rejn

- ztráta přehlásky, změna *ü > i, y*

Würzburg – Vircburk,

Dürnkrot – Dýrnkrot

- změna samohlásky *u > o, e, y*

Dürnkrot – Dýrnkrot,

Canterbury – Gantrbery,

Brusel – Brysel

- změna diftongu *ou > u, o*

Hampton Court – Hambdenkurt,

Sittingbourne – Setiborn

- slabika *-on-* se vyslovuje i píše bez *-o-*, *-n-* se někdy vlivem následující retnice labializuje, *m* se dále mění v *-um*:

Kingston – Kinykstum

- změna *a > o*

Strasburk – Štrospurk

ZÁVĚR

V diplomové práci jsem téma přejatá slova ve slovní zásobě Jindřicha Hýzrla z Chodů pojala jako celek a šlo mi nejen o přiblížení osobnosti Jindřicha Hýzrla z Chodů, ale i jeho celkového způsobu života, ať už jde o cestování nebo válečný entuziasmus a dále o zhodnocení slovní zásoby českého šlechtice na přelomu 16. a 17. století a přispění k rozšíření slovní zásoby doby střední.

V české verzi Hýzrlova cestopisu převládá **německá přejatá slovní zásoba**, která se vztahuje především ke třem tematickým okruhům, k životu šlechty, cestování a vojenské tematice. Do rozboru jsem zařadila celkem 138 substantiv, 34 sloves, 4 přídavná jména a 1 adverbium. Většina přejímek se přizpůsobila českému jazykovému prostředí a pravidelně se skloňuje. Nesklonná zůstala například tato přejatá slova: *alarmo*, *lermo* a *reta*. Většina přejímek se zařadila k českým skloňovacím typům. Jen v některých případech přejímka při deklinaci kolísá. U některých přejímek po začlenění do české slovní zásoby došlo ke změně rodu. Změna maskulin ve feminina nastala např. u (*forota* – z něm. *Vorrat* m., *profanta* – z něm. *Profant*, *Proviant* m.), změna feminin v maskulina (*entsacunk* – z něm. *Entsacung* f., *kunst* – z něm. *Kunst* f.), neuter v maskulina (*fracimor* – z něm. *Frauenzimmer* n., *plochaus* – z něm. *Blockhaus*).

V textu převažují substantiva mužského rodu, celkem 106. Většina maskulin se skloňovala podle vzoru chlap, dále podle vzoru oráč, Juří a podle nt-kmenů typu kuře. Přejímky ženské deklinace se skloňovaly podle vzorů žena a duše. Substantiva středního rodu se skloňují podle vzorů město a znamení. Přejatá adjektiva se také začlenila do českého systému a skloňovala se podle vzorů dobrý a pěší. Slovesa, která se v textu vyskytovala, se ^{časova} adaptovala z tvarů na *-ieren*. Do českého jazyka byla pak slovesa adaptována především sufixem *-ova-* *akortesírovat*, nebo sufixem *-i-* *trefit*. V některých případech se jedná o slovesa dobová, která nejsou běžně doložena a nelze je v úplnosti dohledat. Slovesa se začlenila do českého konjugačního systému a pravidelně se časovala s typickými českými koncovkami. Sousedství naší země s německými zeměmi vedlo ke kulturním, politickým a hospodářským kontaktům. Vliv německého jazyka se projevil hlavně v české slovní zásobě. Slovní zásoba v díle Jindřicha Hýzrla z Chodů odpovídá zvyklostem doby. Některé starší přejímky se začlenily do české slovní zásoby natolik, že již nejsou považovány za cizí, např. *clo*, *hrabě*, *kapitán*, *rychtář*, *rytíř*, *švakr*, *tanec*, *žert* atd. Jiné naopak řadíme k archaické slovní zásobě.

V díle J.M. Hýzrla z Chodů se vyskytují stará přejatá slova ze středohornoněmčiny (1100-1350), např. *clo*, *hrabě*, *maršálek*, *purkmistr*, dále ze starší rané novohornoněmčiny (1350-1500), jako *anryt*, *forcuk*, *kryksman*, *vognburk*, mladší novohornoněmčiny (1500-1650), jako *ajnkaufér*, *edlknob*, *komrdýner*, *soldát*. Některé výrazy již lze zařadit k nové horní němčině (1650-), např. *aušus*, *kompanie*, *lejtnamt*, *oficír*, nebo k přejímkám z latiny a jiných románských jazyků (*duplovaný*, *lance*, *mistr* a *munice*). Ve slovní zásobě Jindřicha Hýzrla z Chodů převládala přejatá slova z rané novohornoněmčiny, celkem 81 výraz, méně frekventovaná byla slova ze středohornoněmčiny, 28 přejímek. Nejméně početné jsou výrazy z nové horní němčiny (celkem 7) a přejímky z jiných jazyků (celkem 4).

Mnohá slova jsou ovlivněna mluvenou podobou německého jazyka a mají některé nářeční rysy, např. bavorského nářečí a dialektů Horního a Dolního Rakouska. Nářeční podoba přejatých slov pronikala do českého jazyka po roce 1350, mnohá ze slov lze zařadit k dobovým přejímkám. Nářeční rysy dokazuje také samotné Hýzrlovo jméno, které je odvozeno pomocí sufixu *-erle* z domácí podoby *Hiesel* (v bavorských nářečích) od původního křestního jména *Mathias*. U přejímek se jako typické vyskytují následující příznakové hláskové rysy: diftong *-ei-* se realizoval jako *-aj-*, *-ej-* (*ajnkaufér*, *frajpajtr*, *rejtar*, *turnaj*), diftongy *-au-*, *-eu-* se realizovaly také jako *-aj-*, *ej-* (*hejtman*, *cejkhaus/cajkhaus*, *lejtnamt/lajtnomt*, *pejt*). Diftongy *-ai-*, *-ei-* se monoftongizovaly v *-a-*, *-e-*, *-i-* (*anryt*, *fortel*, *rytmistr*, *strych*), tato změna je typická pro bavorsko-rakouská nářečí. Samohláska *-a-* se vyslovuje jako otevřené *-o-* (*edlknob/edlknab*, *komrdýner*, *laufgrob*, *obdank*, *vochtmistr*), tato změna je typická pro horní- a středoněmecká nářečí. Ztráta přehlásky *-ä-* \rightarrow *a-*, *-e-* nastala např. u slov (*aufwartar*, *pantl*, *šacovat*), *-ö-* \rightarrow *-o-*, *-e-* (*hoflich*, *fedrovat*), *-ü-* \rightarrow *-u-*, *-i-*, *-y-* (*kunstštuk*, *kurfirst*, *šarmicl*, *kyrysar*). V nepřízvučných prefixech *be-*, *ge-* vypadává *-e-* (*glejt*, *khenk*, *pštalunk*). Sufix *-er-* se mění ve výslovnosti na *-ar-*, *-or* (*aufwartar*, *fracimor*, *greničar*). U skupin *-er-*, *-el* dochází k redukci *-e-* (*handl*, *mustrunk*, *pantl*). Dále dochází k asimilaci u souhlásek znělých a neznělých (*kredencprýf*, *lanthauz*, *pefehlychshober*, *šífpruk*). Skupina *-en-* se píše bez *-e-*, nebo je zcela vypuštěna. Změny *-u-* \rightarrow *-o-*, *-o-* \rightarrow *-u-* byly provedeny u přejímek (*rondáč/rundáč*, *prubovat*). Skupiny konsonantů *-sch-*, *-sp-*, *-st-* jsou realizovány jak ve výslovnosti, tak i v písemné podobě jako *-š-* (*firšnajdr/foršnajdr*, *koštovat*, *špís*, *štilštand*).

Zajímala mě i frekvence přejímek v Hýzrlově textu. Uvádím jen nejfrekventovanější přejatá slova. Mezi německými přejímkami převládaly výrazy

z vojenského prostředí (*hrabě* 64x, *rejtář* 50x, *soldát* 35x, *šif* 31x, *lejtnant* 29x, *feldmaršálek* 23x, *fraucimor* 22x, *kompanie* 21x.).

Latinská přejatá slova tvoří druhou nejpočetnější skupinu, do rozboru jsou zařazena celkem 34 substantiva, 3 adjektiva a 10 sloves. Způsob jejich adaptace, byl již v té době ustálený, některá latinská slova, rovněž jako přejímky z jiných jazyků, byla přejata prostřednictvím němčiny. Období, kdy němčina přejímala slova z latiny, naznačují v pěti fázích. V díle Jindřicha Hýzrla z Chodů se vyskytuje slovní zásoba z různých oblastí, např. výrazy vztahující se ke křesťanství (*apoštol*, *hostie*, *kaple*, *kříž*), k válečnictví (*arma*, *armírovat*, *deputýrovat*, *komisař*), cestování (*marinář*), lékařství (*andělka*, *apatykář*, *doktor*), ke správě státu (*dekret*, *privilej*), k funkcím a hodnostem (*císař*, *potentát*), k životu šlechty (*aksamit*, *fraucimor*, *konversací*). Některé starší přejímky se začlenily do české slovní zásoby natolik, že již nejsou považovány za cizí, např. *apoštol*, *císař*, *doktor*, *forma*, *kaple*, *kříž*, *mistr*, *sekta* apod., jiné naopak reprezentují zastaralou slovní zásobu.

Slova s hláskovým skladem podobným češtině se přejímala beze změn, typické latinské sufixy a koncovky byly někde zachovány, jinde odpadly, v některých případech došlo i ke změně rodu. Změna neuter na maskulina byla provedena u slov (*dekret* - z lat. *decretum*, *aksamit* - z lat. *examitum*), změna neuter na feminina např. u (*privilej* - z lat. *privilegium*). V textu převládají mužská substantiva s nulovou koncovkou v nominativu, skloňují se podle vzorů chlap a oráč (*dekret*, *mistr*, *apatykář*, *císař*). Původní latinská neutra na *-um*, *-ium* po odsunutí zakončení přecházejí v češtině k maskulinům, některá jména byla přejata v původní podobě s latinským zakončením na *-us*, *-ius*, *-um*, *-ium*. Jména na *-um*, *-ium* (*officium*, *monumentum*) zůstávala v tehdejší češtině v singuláru neskloňná, v plurálu se skloňovala podle měkkého vzoru středního rodu (*mnohá vzácná officia*). Zcela zřídka přecházela latinská neutra po adaptaci také k femininům, zakončení *-egium* se v tom případě mění na *-ej* (*privilej*). Latinská substantiva zakončená na *-a*, *-e*, *-ie* se skloňují podle české a-, ja- kmenové deklinace, vzorů žena a duše (*arma*, *kaple*, *historie*). Původní latinské formanty *-tio*, *-sio* se do češtiny adaptovaly jako *-cí*, *-sí*, *-zí* nebo *-ce*, *-se*, *-ze*, (*diskrecí*, *informací*, *konversací*), slova takto zakončená mají unifikované koncovky (*toho sme při jeho diskrecí zanechali*). Slovesa, která se v textu vyskytují, byla do českého jazyka adaptována především sufixem *-ova-* (*armírovat*, *reprezentýrovat*).

Přibližně do 13.-14. století byla latina vedle staroslověnštiny a vyvíjející se češtiny hlavním dorozumívacím jazykem a jazykem památek na našem území, což přispělo do

značné míry k ovlivnění českého jazyka. Slovní zásoba češtiny se obohatila o latinskou církevní a odbornou terminologii, značný vliv měla latina na větnou stavbu. Frekvence latinských přejímek je nižší (*císař* 67x, *komisař* 18x, *ceremonie* 9x, *rekomandýrovat* 7x, *historie* 6x).

Výpůjčky z ostatních jazyků jsou méně početné (celkem 31), ale výrazně doplňují ostatní přejatá slova v textu. Většina z nich se přizpůsobila českému jazykovému prostředí a pravidelně se skloňuje (*armáda, prezent* aj.). Nesklonná zůstala například *tato (randevu, rozenoble, tapeceraj)*. Substantiva mužského rodu se dobře zařadila do skloňovacího systému (*dragon, kord, liman* aj.). Substantiva ženské deklinace jsou zakončena koncovkami *-a* (*aga, fregata, maškaráda*), *-e* (*protestace*) *-ie* (*kalerie*) a mají pravidelné skloňování podle vzorů *žena, duše*. Adaptace přejatých sloves do češtiny se uskutečňuje nejčastěji sufixem *-ova* (*favorizírovat, parlamentýrovat*).

V díle se vyskytují výpůjčky i z ostatních jazyků: válečná terminologie pochází především ze **španělštiny, turečtiny, irštiny, angličtiny, italštiny** a **francouzštiny**. Přejímky ze šlechtického prostředí se k nám dostaly z **francouzštiny, italštiny, perštiny** a **ruštiny**. Proti **němčině** a **latině** je zde zřetelné, že výpůjčky z ostatních jazyků nebyly tak hojné, slovní zásoba byla omezená i tematicky. Dále je to také patrné na frekvenci těchto slov v textu, která je mnohem nižší než u německých a latinských výrazů (*retirýrovat* 17x, *favorizírovat* 6x, *muteta* 5x).

Lexikografické práce uzavírá **rozběr místních jmen**, který jsem pojala z těchto aspektů: a) u místního jména doplňuje Hýzrle přesný údaj, kde leží např. *Altenburk* (v Uhrách), *Hořice* (na Moravě), *Vyšehrad* (v Maďarsku) *í* (v Praze), b) někde užívá jednoslovný výraz, jinde víceslovný název např. *Baden – Hrabství bádenské, Markrabství bádenské, Dánsko – Království dánské, Provincie nýdrlandské, Enže – Země na horní Enži, Holštýn – Knížectví holštýnské, Prachatice – Staré Prachatice*, c) uvádí názvy panství: *bavorské* aj., knížectví: *anhaltské* aj., hrabství: *bádenské* aj., krajů: *bechyňský* aj., zemí: *englická, knížete brunšvického, na horní Enži* atd.; d) určující adjektiva u místních jmen ve tvaru *dolejší, hořejší* jsou užita ve významu *dolní, horní*: *Dolejší (Dolní) Rakousy, Hořejší Falc*; e) užívá cizí název místního jména vedle českého pojmenování např. *Holand – Nizozemí, Denemark – Dánsko, Konstantinopol – Cařihrad, St. Filip – sv. Filip* atd.

f) vedle standardní formy užívá nářeční podoby přejímek; u přejímek se vyskytují příznakové rysy, např. slabika *-en-, -er-* se vyslovuje i píše bez *-e-, -n-* se někdy vlivem následující retnice labializuje: *Lucnburk – Lucemburk*; splývají souhlásky znělé a neznělé:

Canterbury – Gantrbery, Hampton Court – Hambdenkurt; skupina souhlásek *-st-, -sp-, -ch-* je realizována jako *-š-* : *Champagne – Šampanie, Stuttgart – Štutkart*; změna *ei > aj* *Freimuth – Frajmut*; ztráta přehlásky, např. změna *ü > i, y* *Würzburg – Vircburk, Dürnkrot – Dýrnkrot*, změna diftongu *ou > u, o* *Hampton Court – Hambdenkurt, Sittingbourne – Setiborn* atd.

Na závěr chci ještě podotknout, že vzájemné působení jazyků bylo pro český jazyk určitě velmi prospěšné, i když se některá období vývoje českého jazyka tomu snažila zabránit. Je však třeba brát tyto jevy jako součást naší historie a jako součást jazykového vývoje, neboť je nesmírně důležité i nadále naši řeč zkoumat a věnovat jí náležitou pozornost.

Seznam citátů

V díle Jindřicha Hýzrla z Chodů se vyskytují také např. pojmenování citátová, přísloví, pověst a zpěvy ve verších.

●Citátová pojmenování

- *á la gineta* – druh běhu, jízdy, H 35, 3; *za Jeho Milostí sem já taky velmi oupravně a nákladně á la gineta jel;*
- *corpo de guardia* – osobní stráž, H 71, 35-36; *sem svý šiltvachty z jedné na druhou až na corpo de guardia retirýroval;*
- *in quarto* – ve čtvrtkách, H 121, 34; *kniha by k tomu bejti mušela, jakož pak in quarto se tištěna nachází;*
- *ordinari* – v pořádku, H 62, 18; *ale takový nápady že ordinari nejsou!*
- *pie de a terra* – 109,15; *abychom jako poctiví soldáti ... pie de a terra udělali, to jest s koní sešli a pěšky brány zastávali;*

●Přísloví

- *Multos enim fortuna extollit in altum, ut Capsu graviore ruant* – Štěstí mnohé proto povyšuje, aby je potom tím hlouběji zase dolů strčilo a vniveč obrátilo. H, 29, 6-9
- *Homo proponit, Deus disponit.* – Člověk usmyslí a Pán Bůh změní. H 38, 8-9

●Pověst

Pověst o myši věži a králi Pompilioví H 42, 15-34

Pověst pojednává o tom, jak myši snědly krále Pompilia v myši věži u města Pingen. Pompilius vždy, když klekl, používal přísloví, *aby ho myši snědly*. Ale jednoho dne přišel Boží trest, a když se opět Pompilius zaklínal, daly se do něj myši. Čím více ho lidi bránili, tím více myši přibývalo. Pokoušel se různými způsoby myši zahnat, nechal kolem sebe zapálit ohně, vrhnul se do řeky, ale nic nepomáhalo. Pak se rozhodl vylézt na věž a nakázal po sobě strhnout žebřík. Tam mu ale bohužel nikdo pomoci nemohl, a tak tam umřel.

●Chvalozpěvy s českým překladem

- Francouzský text s českým překladem, chvalozpěv
Canto de Apolo H 161, 9-34
- Španělské texty s českými překlady, zpěvy Múz

Canto primo de las Musas Octava H 162, 1-24 – První zpěv Múz Oktáva

Canto segundo de las Musas Canción H 163, 1-26 – Druhý zpěv Múz Píseň

Canto tercero de las Musas Soneto H 164, 1-32 – Třetí zpěv Múz Sonet

Seznam zkratek

aj.	a jiné
angl.	anglicky
apod.	a podobně
arab.	arabsky
atd.	a tak dále
cca	circa
dat.	dativ
ESJČ	Etymologický slovník jazyka českého
f.	femininum
fr.	francouzsky
gen.	genitiv
germ.	germánský
H	Hýzle
hist.	historický
holand.	holandsky, holandština
inf.	infinitiv
ir.	irsky
it.	italsky
lat.	latina/latinsky
m.	maskulinum
maďar.	maďarsky
mlrnhn.	mladší raná novohornoněmčina
n.	neutrum
n.l.	našeho letopočtu
např.	například
něm.	německy
nhn.	nová horní němčina
os.	osoba, osobní
pers.	persky
pl.	plurál
pol.	polovina

popř.	popřípadě
př.n.l.	před naším letopočtem
psl.	Praslovanský
rnhn.	raná novohornoněmčina
rus.	rusky
řec.	řecky
s.	strana
SESJČ	Stručný etymologický slovník jazyka českého
SS	Slovník staročeský
stč.	staročesky
stfr.	Starofrancouzsky
stněm.	starohornoněmčina
strnhn.	starší raná novohornoněmčina
střhn./střhněm.	středohornoněmčina
střlat.	středověká latina
sttur.	staroturecky
špan.	španělsky
tur.	turecky
tzn.	to znamená
tzv.	takzvaný
v.	viz
vlat.	vulgární latina

Slovník

- *á la gineta* – druh běhu, jízdy
- *admirant* – admirál
- *aga* – nižší tur. důstojník, úředník
- *ajnkaufér* – nákupčí
- *akordýrovat* – dohodnout, smluvit
- *akortesírovat* – zdvořile přijímat
- *aksamit* – samet
- *alarmo* – poplach
- *alozírovat/lozírovat* – ubytovat
- *andělíka* – léčivá rostlina
- *anryt* – příjezd, vjezd
- *apatykář* – lékárník
- *apetit* – chuť
- *apoštol* – apoštol
- *arest* – vězení
- *arkebuza* – hákovnice (*archabuzar/arkebuzar* – voják vyzbrojený hákovnicí) ✓
- *arma* – zbraň
- *armáda* – armáda
- *armírovat* – vyzbrojit
- *atakýrovat* – útočit
- *aufvarter/aufvartar* – důstojnický čekatel ✓
- *aušus* – „výběr“ „*aušus 300 vejbornejch koní*“ ✓
- *cajkmistr* – zbrojní mistr ✓
- *cejkhaus / cajkhaus* – zbrojnice
- *ceremonie* – obřad
- *císař* – císař
- *clo* – clo
- *corpo de guardia* – osobní stráž
- *dekret* – nařízení
- *deputýrovat* – vyslat

- *diskrecí* – diskrétnost, mlčenlivost,
- *doktor* – doktor
- *drabant* – osobní stráž
- *dragon* – jízdní voják
- *duplovaný /doplovaný* – zdvojený
- *edlknob/edlknab* – páže
- *englendr* – angličan
- *entsacunk* – osvobození
- *examínýrovat* – vyslýchat
- *expedýrovat* – vysílat, vypravit
- *extraordinari* – mimořádně
- *fakot* – otep
- *falckrabě* – zástupce panovníka ve Falci
- *falkonet* – lehké polní dělo
- *fasovaný* – vázaný
- *favorizírovat* – dávat přednost
- *fedrovat/zfedrovat* – podporovat
- *feldmaršálek* – polní maršál
- *fendrych* – praporčík
- *figurýrovat* – představovat něco
- *firhank* – záclona
- *firšnajdr/foršnajdr* – dvorská funkce
- *flankýrovat* – stát, krýt bokem
- *flota* – loďstvo
- *forcuk* – přední voj
- *forma* – tvar, podoba
- *forota* – zásoba
- *fortel* – vojenské postavení
- *fortuna* – štěstí, osud
- *frajpajtr* – pirát
- *fracimor* – dámská společnost
- *fregata* – druh válečné lodi

- *generál* – generál, nejvyšší velitel zbraní (*generál-lajtnomt, generál-profous, generál-vochtmistr*)
- *glejt* – hist.ochranný průvodní list
- *grad* – stav
- *greničar* – císařský pohraniční voják
- *grunt* – selský statek
- *handl* – obchod
- *hejtman* – kapitán u pěchoty
- *historie* – dějiny
- *hoflich* – zdvořile, uctivě
- *hofmistr* – správce šlechtického domu
- *hostie* – mešní chléb
- *hrabě* – šlechtický titul
- *hyndrovat/ pohyndrovat, zhindrovat* – obtěžovat, zničit
- *importunýrovat* – obtěžovat
- *in quarto* – ve čtvrtkách
- *informace* – zpráva,
- *instrument* – nástroj
- *inžinýr* – vojenský stavitel,
- *janičar/jenišar* – turecký elitní pěší voják
- *kalerie* – galerie, ohoz
- *kapitán* – velitel lodi
- *kaple* – kaple
- *katolický* – katolický
- *kavalír* – šlechtic
- *khenk* – závěšník na kord
- *klínot* – klenot
- *knecht* – sluha
- *komandýrovat* – velet
- *komise/ komisař* – pověření, komisař
- *kompanie/kumpanie* – oddíl vojska
- *kompliment* – poklona
- *komrdýner* – komorník

- *konspirace* – spiknutí,
- *kontentýrovat* – spokojit se
- *kontraminýrovat* – udělat protipodkop,
- *kontrfekt* – obraz, podobizna
- *konversace* – rozmluva,
- *konvoj/convoie* – doprovod voj. oddílu
- *kord* – bodná zbraň
- *kostřraj* – zdarma, štědrý
- *koštovat* – okusit
- *kredenc* – pohár, přes něm. *Kredenz* – stůl na němž se ochutnávala jídla zda nejsou otrávená
- *kredencprýf* – důvěrný dopis
- *kriminální* – zločinný
- *krumplovat* – vyšívat dracounem, zlatem
- *kryksman* – válečník
- *kříž* – kříž
- *kunst* – umění
- *kunstkomora* – místnost s uměl.sbírkami
- *kunstštuk* – uměl.předmět
- *kunšoft /kunšovt* – zpráva
- *kurfiršt* – hist. německý kníže oprávněný volit císaře
- *kvádrštuk* – tesaný kámen
- *kvartýrovat* – ubytovat
- *kyrysar* – obrněný voják
- *landkrabě/landkrabí* – hist.hrabě
- *lanthauz* – sněmovna
- *lantkočí/lenkučí* – námezdný vozka
- *laufgrob* – zákop
- *lavírovat* – plout po větru nave
- *lejtnamt/lajtnomt* – poručík
- *lermo* – poplach, povyk
- *libraj* – uniforma
- *liman* – citrón

- *lotr* – zlotřilec
- *lusthaus* – letohrádek
- *mantenýrovat* – obstát, udržet se
- *mantlíček* – plášť
- *marinář* – námořník
- *markadantar* – markytán
- *markrabě* – správce marky
- *maršálek* – nejvyšší vojenská hodnost
- *marštale* – konírna
- *maškaráda* – mumraj, maska
- *matera* – matka
- *memoriální* – pamětní
- *mistr* – učitel
- *monument* – pomník
- *mord* – vražda
- *mundšenk* – číšník
- *munice* – střelivo
- *muštrher/mustrkomisař* – komisař, velitel
- *mustrovat* – kontrolovat výzbroj u vojáků
- *muštrplac* – místo pro vojenské přehlídky
- *mustrunk* – přehlídka
- *muškatýr/muškater* – mušketýr
- *muteta* – moteto, hud.skladba
- *notýrovat* – zapisovat
- *obcuk* – odtažení
- *obdank/abdank* – odmítnutí, propuštění
- *oferýrovat* – obětovat, nabízet,
- *officium* – úřad
- *oficír* – důstojník
- *ordinari* – v pořádku
- *ordunk* – řád, vojenský tvar
- *palhaus* – míčovna
- *pantl* – pentle

- *parlamentýrovat* – vyjednávat
- *pas* – průchod
- *pasaport/posporta* – povolení, propustka
- *pasírující* – přehlížejíci vojsko
- *pefehlychshobery* – velitel
- *pejt* – kořist
- *piede a terra* – „*abychom jako poctiví soldáti ...piede a terra udělali, to jest s koní sešli a pěšky brány zastávali*“
- *plac* – náměstí
- *plantýrovat* – umisťovat, usazovat o střelbě
- *plena* – šátek
- *plochhauz* – pevnostní srub
- *potentát* – mocnář
- *pracht* – nádhera
- *prezent* – dárek
- *prezentýrovat* – představovat
- *privilej* – výsada
- *profanta* – zásoba
- *profous* – úředník vojenské justice
- *protestace* – námitka
- *provize* – zisk,
- *prubovat* – zkoušet
- *pštalunk* – ustanovení
- *puntovat* – puntovat se, s někým se tajně smluvit
- *purkmistr* – starosta města
- *purkrabí* – správce hradu
- *puršovat* – družně sedět
- *randevu* – setkání
- *rapír* – dlouhý tenký kord
- *ratifikace* – schválení,
- *rauš* – podnapilost
- *refreskýrovat* – obnovovat
- *regalírovat* – hostit, obdarovat

- *rejtar* – jízdní žoldněř
- *rekognozírovat* – vyzvídat, pátrat
- *rekomandýrovat* – doporučovat
- *rekompenzírovat* – vyrovnávat
- *reprezentýrovat* – představovat
- *resolvírovat* – rozhodnout
- *reta* – volání o záchranu
- *retirýrovat* – ustupovat
- *retovat* – bránit, zachránit
- *rondáč /rundáč* – kulatý štít
- *rosperajtr/ rosporejtr* – jezdec zajíždějící koně
- *rozenoble/rozenobl* – anglická mince s obrazem růže
- *rýdl* – otvor pro závoru
- *rychtář* – rychtář
- *rystkomora* – zbrojnice
- *rytíř* – rytíř
- *rytmistr* – kapitán u jízdy
- *salvírovat se, salve* – zachránit, uchýlit se
- *sekta* – skupina
- *sesle* – židle
- *soldát* – voják
- *solicityrovat* – žádat, dožadovat se
- *soltýrovat* – uvolnit
- *strych* – plošná míra, korec
- *šacovat* – odhadovat
- *šancovat/zašancovat (se)* – opevňovat
- *šarmicl(e)* – potyčka
- *šermovat* – bojovat
- *šíf* – loď
- *šífpruk* – pontový most
- *šikovat/zašikovat* – připravit k boji
- *šiltvacht* – předsunutá hlídka
- *šlachtordnunk* – bojová sestava

- *špehýř* – zvěd
- *špekulírovat* – přemýšlet, snažit se o zisk
- *špís* – kopí
- *špur(a)* – stopa
- *štelce* – chůdy
- *štilšland* – příměří
- *štolmistr/stolmistr* – správce stájí
- *štráfovat, štráf* – přepadat, najíždět
- *šturm* – útok
- *štývr* – anglická měna
- *šultés* – rychtář, soudce
- *švagr* – švagr
- *tanec, tancování, tancovat* – tanec
- *tapeceraj* – čalounění, tapety
- *taštkher/táflkher* – stolník
- *tentýrovat* – zkusit, uvést v pokušení
- *toscírovat* – hnát, nutit
- *traktát* – pojednání
- *traktýrovat* – hostit
- *travaglírovat* – trápit, usilovat o zkázu
- *trefení/trefunk* – setkání, střetnutí
- *trefit/ natrefit/ netrefit/ přitrefit* – potkat, dosáhnout někoho, bojovat
- *tropa* – vojenský oddíl
- *tros* – vojenská zavazadla
- *tulich* – dýka, mečík
- *tulmač* – tlumočník
- *tumplac* – jízárna, závodíště
- *turnýrova, turnaj* – zápasit, turnaj
- *unterhaltovat* – bavit se
- *vartovat* – hlídat, strážit
- *vekvejster/vegvajcer* – průvodce
- *verbovat/zverbovat* – najímat vojsko
- *vinšovat* – přát

- *vognburk* – hradba, ohražený tábor
- *vochtmistr* – strážmistr
- *vosrkunst* – vodotrysk
- *vymustrovat/zmustrovat* – vyzbrojit, vycvičit
- *vyrystování* – vyzbrojení
- *žert* – žert

Seznam obrazových příloh

1. Jindřich Michal Hýzrle z Chodů

5. Hýzrle Jindřich Michal z Chodů v Antverpách

Der sollte die Künste weit hat Buch die Dürer 100 Linnen verdecken lassen
 darnach haben sie die Barcaroli 3 mase das Gesicht auf den Nasen die
 Dürer hiesentzen gezeichnet die Dürer haben die vorsagende auch 3
 Monatlang gesallten vnd meeredants mit durch weiligen Art
 speien ses vnd den gantzen Hof cruchtact wie dann auch einmases für
 Dürer dem Franzen immer die sein ein Gesones Quentana Rennen
 nun Mascarda auf der Meerbruggen anstellt, welches die allent
 weide 100 Cavalien Mantent haben vñ welches Rennen die Ca
 ualier mit sebonen Inventiones Polido arifocodgen welches die
 Sauer daz techmes etwas die erinnen, ada nun die nachfolgende figur
 verzeichnet hat

5. Hry na náměstí Meerbruggen v Antverpách

fame so weit als auf den Filibredas vnd da er nicht weiter gefundt ist er
santet dem Kofft vnd die Carrett den Felhen demünder in die Moldau gefürt
gen were auch mit grossem wunder daron kommen wann in die Däurn mit
mit Strangen vnd Hacken erbracht wider aus Landt gezogen vnd Tod geschla
gen. Neben also auf beiden seitten vil Erschrecken dantz dacz der Pas zwischen vil
mecht dan der Jedmischen. dantz vornehmte Lantz vnd Seiltschaber der Deumen
war niemandt nicht geblieben vnd geschiedet worden als obgenandte Person

14. Vpád Pasovských na Malou Stranu v roce 1611

21. Boj o Kremži

16. Zástupci českých stavů vítají Matyáše před Prahou v roce 1611

Und also in Paris mich 3¹/₂ Monat außschiffen, auch 2 ganze monath
 mit den Herren Grafen von Schwarzburg als beiden gebührend fechtend
 gehalten, also allezeit den amten tag bei mir, und den andern tag bei ihm
 en gessen, dann wie zu nechst beamaude floret, und die vnsere tafel
 stets viel vornehmlich zuuolten kommen, Demnach von dannen in eine
 Kays auf Engellandt genommen, und om mitt einem lesen Di. d. u. a. r. e.
 Gritzen gefahren auf Argentm - - - - -
 Von dannen auf Fontaise - - - - -
 Von dannen auf Maru - - - - -
 Von dannen auf Escia in die prouinc Normandie - - - - -
 Von dannen auf Roan - - - - -
 Alsdasabielmischen wider lesen kopsnehmen, und om kornen auf Teete
 Von dannen auf Diepen - - - - -

24. Loď, na níž se Hýzrle plavil z Dieppe do Doveru

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární literatura:

- Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, 1. vydání, Praha, Odeon, 1979

Sekundární literatura:

- Binková S., Polišínský J., Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století, 1. vydání, Praha, Odeon, 1989
- Boková H., Spáčilová L., Stručný raně novohornoněmecký glosář, 1. vydání, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2003
- Bůžek V., Rytíři renesančních Čech, 1. vydání, Praha, Akropolis, 1995
- Cesty a cestování v životě společnosti. Sborník příspěvků z konference konané 6. - 8.9. 1994. 1. vydání, PF UJEP v Ústí nad Labem, 1995
- Cuřín F., Vývoj spisovné češtiny, 1. vydání, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1985
- Florian V., Jindřich Hýzrla z Chodů, Domažlice, Vyr. zpr. stát. reál. gymn. Domažlice, 1911 – 12, str. 1-12
- Gebauer J., Slovník staročeský, 2. nezměněné vydání, Praha, Academia, 1970
- Gebauer J., Historická mluvnice jazyka českého, Díl III., 1. vydání, Praha, Nakladatelství československé akademie věd, 1960
- Grimm J. a W., Deutsches Wörterbuch, Erster Band A-B, 1. Auflage, Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 1854
- Holub J. – Lyer St., Stručný etymologický slovník jazyka českého, 2. vydání, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1978
- Janečková M., Cizí výpůjčky ve slovní zásobě Jindřicha Hýzrla z Chodů, Slova a dějiny 2004, in Verba et historica, Igoru Němcovi k 80. narozeninám, Praha, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2005, str. 141-150
- Machek V., Etymologický slovník jazyka českého, 3. nezměněné vydání, Praha, Academia, 1971
- Michalík P., Roub Z., Vrbík V., Zpracování diplomové a bakalářské práce na počítači, 1. vydání, Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni, 2002

- Newerkla St.M., Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch, 1.Auflage, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2004
- Petráňová L., Příběhy z dob mušketýrů. In : Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, 1.vydání, Praha, Odeon, 1979, str. 7-23
- Pfeifer, W. a kol. autorů, Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, 2.Auflage, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft Berlin, Akademie Verlag GmbH, 1993
- Porák J., Humanistická čeština, Hlásokloví a pravopis, 1. vydání, Praha, Univerzita Karlova, 1983
- Sobotková M., Specifické znaky memoárů Jindřicha Hýzrla z Chodů, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Fakultas Philosophica, Studia Bohemica VII, Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996, str. 15-21
- Vacková J., Ilustrace Hýzrlových pamětí, In : Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, 1.vydání, Praha, Odeon, 1979, str. 388-392